Кость Гірняк

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН САМООБОРОНИ

Причинки до історії

НАКЛАДОМ СТАРШИН І ВОЯКІВ ЛЕГІОНУ

Торонто, Онтаріо
1977

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН
САМООБОРОНИ

UKRAINIAN SELFDEFENCE LEGION

By

Kost' Hirni'ak

Кость Гірняк

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН САМООБОРОНИ

Причинки до історії

Проект зі збереження спадщини української еміграції

НАКЛАДОМ СТАРШИН І ВОЯКІВ ЛЕГІОНУ

Торонто, Онтаріо

1977

П р а ц і
Товариство "Волинь" в Торонті
ч. 2

Максим Крем'янченко — головний редактор

Іван Клинок — мовний редактор

Іван Мазниця — координатор

Цю працю присвячується пам'яті усіх щирих патріотів,
що в другій світовій війні в різних формаціях
боролися за волю України; усім старшинам,
підстаршинам і воякам
Українського Леґіону Самооборони
та
першому його Командирові
св. п. Генералові Володимирові Герасименкові,
що спочив 24-го квітня 1975

А ВПАВШИМ НА ПОЛІ БОЮ — ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ!

А в т о р т а в и д а в ц і

Printed by
HARMONY PRINTING LTD.
3194 Dundas St. W., Toronto, Ont., Canada, M6P 2A3

ПЕРЕДМОВА

Цей причинок є вислідом організованої праці бувших старшин, підстаршин і вояків Українського Леґіону Самооборони, що зберегли в собі достойну пам'ять з тяжких років другої світової війни. Повну схему збройних формацій на Волині, 1940-1945 рр. ми склали в Міннеаполісі між 2 — 14 липня, 1973 р. спільно з кількома бувшими старшинами УЛс, там же обговорили багато причасних справ цьому. Наша розмова закінчилася зустріччю в гостиннім домі п-ва О. Грановських і від того часу оприлюднено в пресі кілька статей, вислано десятки обіжників та переведено виміну думок шляхом листування.

"Поліська Січ", "Українська Повстанська Армія" (УПА), "Фронт Української Революції" (ФУР, Яворенка) та УЛС без проволоки вимагають належного опрацювання їх минулого, як матірних формацій Волинської землі, що поставали, росли і падали під ударом своїх і чужих. В ці власне формації влилася національна свідомість молодого покоління, що дозріло вести збройну боротьбу за свої права. Це повний іспит національної зрілости в країні любови до зброї, до своєї хоругви жадаючи щодня нового бою. Ці дужання починалися з ініціятиви свідомих командирів та велися посвятою жертвенного вояцтва.

Кінець битви за Сталінград на початку 1943 р. вирішив долю народів Східньої Европи на десятки років. Надія українців була в тому, що дві ворожі армії приклякнуть на коліна, ми підготуємо сили до рішального бою. Тоді ще ніхто не знав, що далекосхідніми морськими шляхами постачається велика американська допомога Червоній армії. В обличчю програної під Сталінградом німці почали поступатися на стільки, що вже можна було з ними говорити та ставити свої вимоги. Ясно, українці мали на меті дістати зброю, перейти вишкіл та організувати свої військові частини, натомість німці хотіли використати в боях живий потенціял українського вояка з метою біологічного нищення на його землі.

Але в той час, особливо, на Волині був ще внутрішній фронт — страшніший від зовнішнього: групові, партійні і світоглядові міжусобиці. ОУНр наслідком сталінградського відвороту німців, зробив переоцінку своєї підпільної політики і почав на поспіх переорганізовувати свої кадри за

рахунок існуючого на Волині протинімецького спротиву від 1941 р. Славне СБ з людьми "іншої думки" почали розправлятися без жодного суду. Отже, рідна земля, садиба батьків та своя хата — перестали бути захистом. Щоб вижити, треба було мати в руках зброю, треба було виступати впорядкованими відділами і тому ці всі люди "іншої думки" почали масово вступати до Українського Легіону Самооборони з метою злагіднити також і "внутрішній фронт".

Кость Гірняк — активний член УЛС, був свідком постання УЛС, його росту та ліквідації в 1945 р. Про цю формацію дотепер ще не надруковано навіть інформаційної статті; цей нарис є першим. Автор завдав собі труду описати шляхи маршу з Володимирщини почерез Польщу, Чехословаччину, Австрію аж до Славонії. Все це записане з пам'яті без жодних архівних матеріялів, бо всі вони загинули, або дісталися в руки ворожих військ.

Втікати з поля бою — зрада, підносити меча на свого брата — каригідна, але організувати збройні чистини за рахунок ворога без складання йому присяги, річ не тільки похвальна, але з тактичного боку заслуговує високої оцінки.

Правда — Легіон існував недовго, щоб можна було дати йому повну оцінку. У всякім разі він творився у суворій дійсності, а думка курені розбудувати в дивізії, а потім в армію — це думка дозрілих штабових старшин.

Виникнення цих різних збройних формацій зумовлене потребою часу, що в майбутнім ці зусилля мали складати цілість.

Максим Крем'яненко

ПРИЧИНИ ДО ПОВСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ САМООБОРОНИ!

Вступні зауваги автора

Жодна друкована праця не появилася дотепер, щоби належно та всесторонньо розглянути постання і дію волинської військової групи під час другої світової війни, що носила назву Українського Легіону Самооборони і діяла від кінця 1943 року до початку 1945, коли-то її приєднано до Української Галицької Дивізії, що, як і УЛС, оперувала якраз у тому часі на північній території Словенії. Було кілька згадок про неї в українській пресі, але тільки кількома реченнями і скидались вони на виклик учасникам цієї бойової одиниці, щоби вони, нарешті, забрали голос і подали до загального відома українського суспільства — і для історії українських ставань — свої організовані переживання і дії. Українська громада, часткою якої являється теж і Волинь з усіми її зусиллями буремних років на протязі другої світової війни, як і досліди майбутнього історика мають повні права на таку працю і очікують її з оправданою нетерпеливістю.

У такому дусі робив про це згадку — формою своєрідного виклику учасникам УЛС — Максим Скорупський у своїй цінній книзі "У наступах і відступах", уважаючи завданням волиняків розповісти про їхній відділ. Згадував також про УЛС і Вольф-Дітріх Гайке, начальник Штабу згаданої Дивізії, у книзі "Українська Дивізія Галичини" з приводу прилучення волиняків до Дивізії. У нього є зокрема кілька теплих слів про цих останніх і він навіть уважає, що волиняки більше здисципліновані та бойовіші від своїх галицьких співтоваришів, яких вони застали в Дивізії. Але це його особистий осуд.

І це майже все. Навіть українська радянська преса та пропаганда не згадували, здається, про Легіон. Знаючи большевицьку наполегливість оплюгавлювати все, що не большевицьке і не російське, можна твердити, що не робили вони цього з тих простих причин, що не мали за що "зачепитися": якщо учасники подій мовчали, то мусіли мовчати й большевики. Це не означає однак, що вони не мають ніяких даних про цю волинську групу. Включно навіть до деяких її учасників.

У цій короткій статті ми зовсім не ставимо собі за завдання вичерпати — хоча б навіть дуже загально — історію постання і дії Легіону. Для належного її насвітлення треба було б більшої книги, натомість в цій короткій статті ми постараємося дати в руки зацікавленого читача загальний ланцюг подій, постараємося розглянути воєнні спроби наших волинських друзів без прикрас, але й без перекручень і без недостойного замовчування, як це пробували робити політичні противники Легіону в перших початках післявоєнного періоду. Один автор маленької книжечки — це не є вистарчаючим, мусить бути назва автора і книжки, або хоч щось одне з двох, — про збройні ставання на Волині, яка вийшла друком в 1946 році, отже в такому періоді, коли найголосніше говорив не аналітичний розум і бажання передати, хоч і фрагментарну, але беззакидну правду, а — полум'я пристрасти, відсутність політичного досвіду і нетерпимість до інакше думаючих, без уваги на те, що шлях цих інакше думаючих до остаточної Мети був зовсім правильний і прямий.

Отже автор цей, не маючи змоги промовчати воєнних дій тих всіх військових з'єднань на Вокині пропам'ятного 1943 року, які, очевидно, не завжди покривалися з його політичною лінією, але які тим не менше дали свій поважний вклад в організацію української збройної боротьби на протязі другої світової війни і зокрема у її початковому ставанні — збувається їх кількома словами із затиснених уст:

"Були спроби диверсії. Повстає партійний відділ з ініціятиви людей приналежних до групи полк. Мельника. Коли його акція почала зводитися до переловлювання зв'язків УПА й ширення анархії, він був роззброєний. І в цьому випадку стрілецтво в більшості залишилося в рядах УПА. Друга частина незабаром явно перейшла до німецьких допоміжних частин та створила групу, що назвала себе "Українським Легіоном Самооборони". Командантом цього "легіону" був німець штурмбанфюрер СД (майор) Біґельмаєр, а ад'ютантом гавптштурмфюрер СД (сотник) Вайхельт".

Правда була дещо іншою від публіцистичної фантазії автора наведеної цитати, якому чужими й невідомими є певні правила і етика в настанові публіциста і, зокрема, українського публіциста на еміграції. Хоч і як вона йому не подобається, але правда була зовсім іншою і саме в її ім'я уважаємо за необхідне познайомити читача з одною із сторінок

української історії, як і в її ім'я уважаємо, що найвища пора на те, щоби українське суспільство почуло правду від самих військовиків, творців світлих сторінок наших надій, болів і ран. Ще раз повторюємо, що не маємо жодних претенсій і права на безсторонню правду, що наше насвітлення виявиться мабуть однобічним і не повним, але чимало ще свідків у вільному світі всіх подій і вони повинні успішніше доповнити прогалини цих рядків.

Ситуація на Волині у половині 1943 року

Після того, як "проголошення" у Львові в кінці червня 1941 року виявилося тільки порожнім вистрілом, бо не дало нічого побажаного — та й не могло дати в цих умовинах — не тільки нашій всій громаді, а й самим його авторам і таким чином тільки скарикатурило Проголошення 1918 року в Києві, яке є постійно діючим і кожного українського самостійника зобов'язуючим аж до прийдешнього дня нової відбудови Української Суверенної Держави і після того, як німці зовсім не змінили своєї настанови супроти української дійсности на Україні, Поліська Січ і дальше продовжувала свою започатковану ще в 1940 році, діяльність.

Однак започатковані на початку її появи гігантські розміри діяльности як під суто військовим так і адміністративним оглядом не мали змоги продовжуватися довго в такому самому ритмі. Незабаром затиск німців і там, на Поліссі, почав відчуватися. Німці чітко зрозуміли, що розходиться там про спроби організації українських збройних сил для виключної потреби України, а це зовсім не покривалося з їхніми плянами. В німецьких плянах Україна передбачувалась як чергова кольонія Третього Райху, а не як союзник у боротьбі із большевизмом. Отже, щоби знівечити в зародку появу евентуального противника своїх плянів, їм треба було ріст українських збройних сил знівечити вже в самому зародку.

Глибокою осінню 1941 року приходить до розв'язання, німцями, військових З'єднань Поліської Січі Бульби. Але німецьке рішення приходить запізно. Тільки маленька частина всіх з'єднань Бульби знаходиться в цей час в Олеську, де німці вирішили офіційно провести розв'язання. Ніби передбачаючи цю подію, головні сили Поліської Січі поволі почали "самоліквідуватися", переходячи зі зброєю у гли-

боке підпілля або таки просто в ліс, створюючи таким чином перші українські партизанські відділи нашої новітньої збройної боротьби. А тому, що зброї всіх видів на цьому терені не бракувало — тут були величезні воєнні склади большевиків, що їх вони магазинували на Поліссі у перспективі війни із німцями, але які їм прийшлося залишити з приводу поспішного та безладного відступу перед блискавичним наступом німців — то всі бульбівські відділи відійшли від легального існування до підпілля із знаменитим бойовим матеріялом. Вже раніше у всій адміністративній роботі на Поліссі Бульба називає Поліську Січ Українською Повстанчою Армією; тепер, з ментом її переходу у ліс, її вповні підходить ця назва.

Неознайомлений історик із складною дійсністю, яка заіснувала в тому часі на Україні може попробувати закинути Бульбі його попередню співпрацю із німцями та не зрозуміти його пізніший відхід у підпілля. Не входячи у складний розгляд політичних умовин української проблеми на порозі війни та на початку її розвитку, треба відзначити із притиском, що ворогом число один української справи вважались большевики і боротьба із ними належала до найважливішої. Німці у тому часі ще не виявили свойого справжнього обличчя у відношенні до українського народу і під цим оглядом на них покладались, все таки, деякі надії у цій боротьбі. Саме тому ми були свідками перших спроб організації українських відділів поруч німецької армії, які навіть брали участь у здобуванні Львова. Щойно, коли німці відкрили дещо маску і показали своє справжнє обличчя, щойно тоді українським політичним чинникам довелося зробити певне відкриття. Але не всі і не рівночасно його зробили; дехто прийшов до нього значно пізніше. У Бульби був той позитив, що до чітких і не двозначних висновків він прийшов дуже рано і скоро.

Потреба зброї перед відділами Поліської Січи-УПА відчувалась в тому часі зокрема вперто. Не так у перспективі майбутніх боїв із німцями, які напевно почнуть проникати у ці терени і тому бої з якими напевно будуть неминучими, як — у боях із большевицькими бандами, що пôтворилися тут із залишків Червоної Армії. Німецький наступ надто швидкий, а большевицький відступ надто безладний, щоби великі маси ЧА, скупчені на відносно невеликому воєнному плацдармі, могли успішно відступити. Їхні розпорошені частини безцільно тепер волочилися по лісах і селах, грабуючи і тероризуючи мирне українське населення. Боротьба з ними в тому часі, коли між бандами ще не було жодної координації ні зв'язку із Москвою, являлась зокрема на часі і Поліська Січ-УПА взялась до неї з належною увагою.

Іншою справою являлися зносини із німцями. З огляду на те, що військові відділи Бульби були тепер найбільшою, і одинокою, військовою силою, яка при першій потребі могла розпочати змагання із німцями мовою зброї на тих землях, однак не представляла належної потуги, всилі оборонити безборонні села перед неминучими відплатами німців на мирному населенні — перед нею зарисовувалася специфічна політично-військова стратегія. Поліська Січ-УПА повинна була вдаряти німців по пальцях тільки там, де німецька зажерливість виявлялась зокрема наявно і вперто, але так витончено і хитро, щоб збройну відплату ворога стягати виключно на себе і в жодному разі не на мирне цивільне населення. Або бути, в разі потреби, спроможною оборонити це населення від евентуальної німецької сваволі. З другого боку треба відзначити і те, що німці в тому часі уникали відкритого зудару з українськими силами, а тому й ексцеси з їхнього боку являлися тоді рідкими явищами.

Така стратегія вимагала вдумливих, політично зрілих, а впарі з тим і метких старшин як на чолі тактичних відділів так і в оперативних штабах. Таких старшин для УПА в Бульби не було багато і в кожному разі не вдоволь для всіх його потреб. Адже нікому не було секретом, що все, чи майже все, тодішнє політичне українське життя унапрямлювалося двома політичними партіями: Організацією Українських Націоналістів під кермою полк. А. Мельника і Організацією Українських Націоналістів під кермою С. Бандери. В рядах цих організацій, або під їхніми впливами, знаходилась переважаюча більшість українських кадрів всіх ділянок суспільного, політичного та військового життя. Там мусів вдоволити свої потреби і Бульба.

Цього і був він свідомий і з цією метою — зовсім об'єктивно треба це відзначити — він відразу після визволення Львова прибув туди з Полісся і звернувся в цій справі до відповідальних бандерівських чинників. Однак Бульба не знайшов там жодної підтримки своїм плянам ні допомоги досвідченими старшинами з тих простих причин, **що бандерівське середовище мало вже тоді зовсім інші думки і наді-**

ялося всю українську боротьбу вдержати, наче своєрідній монополь, у виключно своїх власних руках. Після цієї першої невдачі основоположник Поліської Січі-УПА звернувся до мельниківського середовища і знайшов там відразу належне відлуння для своїх військових потреб. Треба мимоходом, і в ім'я історичної правди, відзначити, що пляни його не були амбіціонерські та що вони спирались на реальні дані тогочасного політичного та військового положення в Ураїні. Бульба вже в тому часі пропонував спільними силами розбудувати Українську Повстанчу Армію на північній Волині і на Поліссі, поширити її в разі потреби на інші території, створити спільний всеукраїнський військовий штаб для керми військовими починами і робив він в цьому напрямку жваві заходи.

Згода мельниківського середовища включити свої досвідчені військові кадри для підмоги в дії і в керівництві УПА на Поліссі не означала, що вже тільки таким самим рішенням вся справа розв'язана і що вже відразу слід було приступити до творення спільного керівництва. Ні, воно було свідоме, що успішна дія в цьому напрямку вимагала згоди і співдії всіх політичних партнерів, які стояли на площині незалежної і суверенної Української Держави, в тому і бандерівського середовища. Але якраз не доставало цієї їхньої згоди, не зважаючи на силу всіх заходів під цим кутом не тільки на Поліссі, а й на інших теренах. Зрештою, до червня 1942 року настанова бандерівців супроти партизанської боротьби з німцями доволі не чітка. Із тодішніх деяких їхніх летючок, виданих і розкиданих по селах Волині, видніє у них вороже до певної міри наставлення до українських партизанських дій проти німців або в кожному разі не зовсім ясно здефіньоване. Щойно після червня, коли бандерівці переконуються остаточно мабуть, що ніяких надій на німців на базі "проголошення" покладати не можна, щойно тоді вони починають посилювати організацію боївок по селах та починають цікавитись рухом Бульби.

Але зацікавлення це, як згодом підтвердилося рядом подій, не виявилося як вислід політичної зрілости, в якій концентрується досвід історичних зусиль поколінь, а як одиноке бажання перебрати від Бульби за всяку ціну назву і зброю та підпорядкувати всю збройну боротьбу на тих землях одному, власному, політичному проводові. Від одної недавньої скрайности вони скоро падають тепер у другу.

Тому й переговори, що їх ніби почав вести Рубан за посередництвом своїх представників із Штабом УПА Бульби виявилися радше сповидними, нещирими, з одинокою метою приспати увагу цього останнього, щоби потім скоріше і успішніше прийти до своєї наміченої цілі. Переговори тягнулися, делегати від бандерівського середовища мінялися аж до часу, поки бандерівське керівництво не зорганізувало належних сил. Тоді, підступно, воно вдарило на Штаб УПА і на його відділи.

Початок 1943 року позначується пожвавленою підготовкою збройного підпілля зарівно в мельниківському середовищі так і в бандерівському. Створені перші бойові партизанські відділи носять назву військових відділів ОУН полк. Мельника і військових відділів ОУН Бандери. Тоді і починається прискорений тиск бандерівців на Бульбу з вимогами цілковитого підпорядкування всіх його збройних відділів — УПА — командуванню Рубана. Коли ж цей відмовляється від цього з усією питомою йому рішучістю, приходить до згаданого нападу та до узурпування самої назви УПА. Оскільки раніше між відділами обох рамен ОУН існували контакти, домовлювання щодо спільних протинімецьких збройних акцій, спільні клички в підпільних сітках, то з ментом "перемоги" над Бульбою і його УПА всі зв'язки бандерівці переривають. Так як раніше на Бульбу, так тепер починає відчуватися такий же само тиск на військові відділи полк. Мельника. Бажання верховодити стає таким сильним у бандерівських політичних кругах, що перед ним не встоюється найменший сенс політичної співпраці із співзвучними партнерами. Так як на початку минулого року це середовище було майже вороже наставлене відносно ширшої партизанської боротьби проти німців, так тепер воно падає у другу скрайність, ведучи широко закроєну пропаганду всеукраїнської, майже хрестоносної, боротьби із ними.

Якраз тоді, коли навіть підлітки починають розуміти, що поразка німців на східньому фронті стає очевидною, коли розгорненою боротьбою проти німців, широко закроєною партизанською дією приспішується наближення фронту, а з ним — і нової большевицької окупації, така настанова видається щонайменше незрозумілою та дивною. В обличчі нової, ще страшнішої, небезпеки для українського народу бандерівці розконспіровують свої політичні кадри та проводять масові мобілізації населення до, тепер вже їхньої,

УПА. Підступними й негідними засобами вони наказують напади на мельниківські відділи і військові табори, в яких не вагаються перед проливом братньої крови. В тому часі в бандерівському середовищі часто говориться про те, що "мета освячує засоби", а тому "ділки" із СБ не гребують цими засобами.

Від тоді ніщо не стоїть перешкодою на шляху молодих атаманчиків. Горе тепер виднішим членам мельнилівської ОУН, які не погодилися "добровільно" й "спонтанно" долучитися до їхньої УПА або висловили публічно будь яку, навіть найменшу, критику відносно їхньої дії чи дії Служби Безпеки. Такі сміливці зникали найближчої ночі. Їхні батьки, брати, сестри чи діти віднаходили їх згодом понівечених жахливими тортурами. Дещо пізніше такі методи почали стосувати не тільки до політичних противників, а й до просторо цивільного населення, старців і священства.

Поруч згаданих відділів розгорнув теж поважну партизанську діяльність на південній Волині Фронт Української Революції, заснований Яворенком. Бувший учень Кооперативної Гімназії у Крем'янці, а потім старший лейтенант артилерії в Червоній Армії, Яворенко був незвичайно здібним народнім трибуном, із деякими соціялістичними закрасками у своїй настанові, і він швидко з'єднав довкола себе поважні круги бойової волинської молоді. Незважаючи на всі спроби бандерівської пропаганди притягнути його до себе, або силою його собі підкорити, він на ці спроби не піддався. Яворенко був гарячим прихильником соборництва і був готовий на участь в організації координаційного партизанського центру, але був незборним ворогом монополізації збройної боротьби за визволення чи оборону народу. Він у зв'язках із Бульбою, перед бандерівським нападом на нього; його представник брав навіть участь у засновуючих зборах УНДП, предтечі, УРДП, коли вона заснувалась в червні 1943 року. Нічого дивного, що ФУР зазнав згодом широкого наступу бандерівського середовища і не одного його члена спіткала така сама доля від чинників СБ, що й членів мельниківської сітки. Коли виявилося, що ніяке зговорення з бандерівцями не можливе, що вони шукають не скоординованої акції, не спільної роботи, а сліпого й безумовного підпорядковання, Яворенко пішов у дальше підпілля та із зменшеними відділами почав готовитися до нових умовин боротьби під недалекою большевицькою дійсністю.

Довкола генези постання Українського Легіону Самооборони

Різними були думки відносно "братньої" нагінки на небандерівські середовища на Волині. Одні твердили, що під жодним оглядом не треба відповідати терором на терор, що не треба збільшувати потоків неповинної української крови, бо найчастіше під відплатним ударом падає не відповідальний за злочин, а — неповинна жертва. Були однак прихильники й інших поглядів і вони твердили, що так, як ніщо не усправедливлювало злочинних нападів на своїх же власних братів, так тепер ніщо не виправдує мовчанку супроти шаліючого терору, що відплатні акції треба переводити, бо тільки вони спроможні привернути здоровий глузд збаламученим чи здичавілим і зменшити таким чином скількість невинних жертв. Здається, однак, що перші являлись численнішими, а другі ще мали повну дозу необхідної дисципліни і до відплатних акцій таки ніде не прийшло. Чи з цього приводу треба тішитися а чи жалкувати — нехай вже судить історія та прийдешні покоління.

Шаліючий терор СБ на Волині у другій половині 1943 року все таки не зовсім винищив мельниківські керівні кадри і боївки по різних оселях. Маленькі, тому рухливі незвичай-

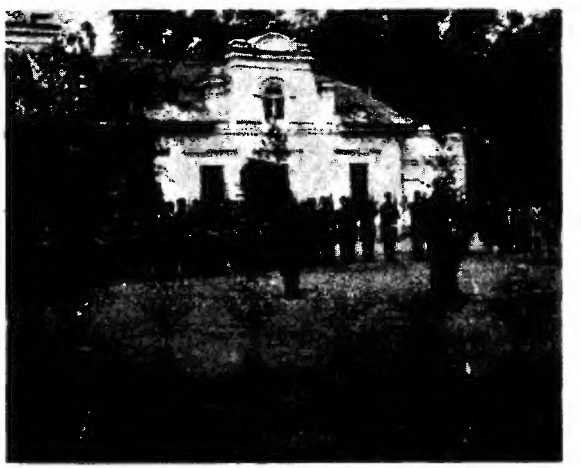

"Морочинське Училище"
Вишкільна сотня підстаршин на відправі.
Полк. Квітка на чолі, за ним сот. Терлиця.

но та оперативні, відділи дальше існували по всій Волині, покриваючи її своєю мережею. Важкою однак являлась між ними всяка координація, тому що СБ скоро і успішно ловила поодиноких зв'язкових, яким приходилося постійно курсувати відкритими теренами. Отже передача звідомлень чи напрямних була дуже утрудненою. Утруднювала дію в додаток ще й складність на зовнішньому фронті. Відхід до ліса всієї української поліції відкрив дорогу у залишені станиці різним чужим з'єднанням, а в першу чергу полякам, які, вже раніше придушені зі всіх боків бандерівськими нападами, мали тепер чудову нагоду до відплат. Не слід забувати теж і німецьких відділів жандармерії чи ЗД. Крім того, на середні землі Волині, а навіть дальше на південь, починали пробиратися із поліських лісів відділи, тепер знаменито зорганізованої та добре озброєної, большевицької партизанки, що була у постійному зв'язку із Москвою і одержувала звідтіля матеріяли і вказівки.

Не можна тут не згадати відомого рейду Ковпака, який пройшов успішно почерез всю Волинь і Галичину аж до Карпат і потім вернувся назад у північні ліси. Це вже починалися часи посиленої большевицької акції із чіткими завданнями із Москви не тільки відносно боротьби із німцями, а в значній мірі — а може й головним чином — і всього того що торкалося дії супроти українського підпілля. Большевицька акція стосовно цього останнього не ограничувалася до самих наступів на партизанські з'єднання шляхом відкритої боротьби. Вона виявлялась більше витонченою і, використовуючи наявність повної деконспірації бандерівської сітки, почала проникати у саме нутро партизанських з'єднань, занимаючи подекуди поважні пости на командних становищах.

У таких обставинах діяв один більший мельниківський відділ на Луччині, силою одної сотні, під спільною командою Черкаса і Нечая. Коли умовини почали ще більше ускладнюватися він розчленовується на ряд менших і дослівно розпорошується у терені. Хоч така тактика і не зовсім сумісна із складним положенням на Луччині в тому часі, де треба було боронити села і перед польськими нападами, перед німцями і перед большевицькою партизанкою, дія якої починала ставати щоденною справою і де треба було розпоряджати для успішних боїв більшими партизанськими з'єднаннями, то все таки іншого виходу перед цією сотнею

не було. І ось в одному переході з важливими пропагандивними друкованими матеріялами від одного відділу до другого попадає у пастку засідки польської поліції міжвідділовий зв'язковий друг Окунь. Помітивши велику скількість друкованого матеріялу, поляки передають Окуня німецькому командуванню в Луцьку, яке, в свою чергу, починає знайомитися із матеріялами.

Про упадок Окуня швидко повідомляють Черкаса — дійсне прізвище Солтис — який вирішує негайно вислати німцям листа, в якому він вимагає швидкого і безумовного звільнення Окуня. На випадок, додає він в листі, коли б німці вимоги української партизанки не виконали на протязі двох днів, то Черкас їм заповідає неминучий терор у самому Луцьку, включно до здинамітування будинку ЗД і то в такий мент, коли вони цього найменше сподіватимуться. Він зазначує при цьому, що їх не врятує ніяка побільшена варта ні жодні кільця колючого дроту. Пімста буде страшна. Молодий Черкас — всего 21-річний в тому часі — володіє дуже добре німецькою мовою і лист його відразу відходить до Луцька і там мабуть попадає в належні руки. У належні, бо вже слідуючого дня Черкасові передають, що німці хочуть бачитися з українською делегацією. Цю вістку приносить йому сам... Окунь!

Все це вкрай дивує непідготованих до такого розвитку подій українців. Про що ж розходиться німцям у даний мент? Адже ж вони мали і безліч нагод для стріч і на різних щаблях української політичної драбини, але ніколи до нічого позитивного не договорилися з тих простих причин, що вони говорили **по-німецькому,** тоді коли українці намагалися говорити **по-українському.** Чи не буде так само й тепер? Явище звільнення Окуня, зловленого на "гарячому", вказує на крихітку якоїсь нової настанови у поведінці німців та на нове зацікавлення українським збройним підпіллям, з яким вони до тепер розмовляли виключно мовою сталі і олова. А може таки вартує піти на стрічу?

Такі й подібні до них думки не дають спокою Черкасові і хоч він являється співкерівником розчленованих відділів, та рівночасно і повітовим провідником ОУН, Черкас не хоче, і не осмілюється, нести відповідальности за такий важливий крок не тільки чисто військового, але й політичного характеру і скликає з цього приводу повітову нараду. Після розгляду всіх можливостей і наслідків такої стрічі з німцями та

всіх евентуалій у самому її перебігу, нарада вирішує на неї погодитися під однією умовою, що німці не приготовлять на українців якоїсь пекельної засідки. Але як про це впевнитися? В кожному разі рішення западає і тепер його треба здійснити.

Почерез складний ланцюг посередників і зв'язкових починають вестися переговори в першу чергу про склад делегацій, місця стрічі, часу і т. п. Нічого не залишено недоговореним . Протягом двох тижнів все є устійнене. Стріча має відбутися опівночі, на одному цвинтарі, недалеко Луцька. Українську делегацію очолюватиме сам Черкас. Німців має бути тільки двох і вони не можуть мати при собі жодної зброї. Без зброї прибуде також і українська делегація. Але німці не знатимуть ніколи того, що якщо українці прибудуть на домовлене місце без зброї, то з українського боку цей цвинтар буде під безперервним наглядом день і ніч на протязі кількох днів перед визначеною стрічею, щоби впевнитися, що німці не підготовляють там щось поганого. Не знатимуть вони і того, що вечером, кілька годин перед умовленим часом на зустріч із німцями, далі за могилами, недалеко місця, де розмовлятимуть обидві делегації, до самих зубів озброєний рій українських партизанів, готових на все за свойого командира. А може вони слідкували за подіями не менше за українців і були в повному курсі про їхній перебіг?

Німці прибули на цвинтар опівночі, як було домовлено. Один високий, плечистий, із важкуватою ходою кавалериста, другий менший, майже нижче середнього росту, так само крепкої будови, але меткіший. Вони не мали жодних військових відзнак і тому годі було визначити їхні ранги і місця у військовій ієрархії. Вони вже застали українську делегацію і, виструнчившись перед партизанами, представились як Асмус і Раулінґ. Як звичайно нарід діловий, німці зовсім посерйозному сприймали свою місію і так само поважно трактували своїх співрозмовників. Не було жодного місця на стискання рук. До сердечности ще було далеко. Але й вже цей короткий мент німецької серйозности та діловости, хоч вона дещо комічна в обставинах стрічі, розряджує набряклу атмосферу і після кількох слів загального характеру німці приходять до основнішої розмови. Адже ж слово за ними. Це вони шукали контактів. Це вони мають щось до говорення і до сказання.

Виходить, що німцям розходиться про заощадження решток своєї енергії і не витрачати її на боротьбу, яку можна дуже легко уникнути і силу свою спрямувати на важливіші цілі. Їм дуже добре відомі міжусобиці між українським підпіллям, але це українські справи і вони до цього не мішаються. Вони тільки стверджують наявний стан. Найбільше говорить Раулінґ, хоч у розмові відчувається, що рангою він мабуть менший від свойого співтовариша. Асмус найчастіше тільки прислухується до розмови, час-до-часу кидаючи окремі слова наче для одобрення сказаного. Мова ведеться по-німецькому, яку знають всі приявні українці. Німець довго задержується на фронтових подіях і зазначує, що большевики прибудуть сюди незабаром і стануть значно небезпечніші від німців. Ці останні поповнили багато, дуже багато, похибок, але годі сьогодні про це говорити. Зробленого виправити не можна ні відбудувати зруйнованого. Треба все розпочати від сучасного менту і уважно розглянути що ще до врятовання та до зроблення.

"Слухаючи німаків — розповідав пізніше Черкас — легко можна було призабути, що мається перед собою грізного ворога, з яким ще вчора, а меже подекуди ще й сьогодні, велася мова звуками кулеметів і машинових пістолів. Коли б не німецька мова у розмові, то здавалося б, що перед українською стороною стоїть здібний політичний пропагандист противника, а не ворог".

До нічого не договорилися обидві делегації цієї ночі, зате устійнили, що через тиждень відбудеться друга розмова. Треба було передумати почуте і зробити звіт свойому довкіллю про перший контакт.

Слідуюче побачення являлося вже більше конкретним для української сторони. Тепер вже німці більше слухали, тоді коли говіркішими стали українські партизани. Перше всього вони заявили, що їхня тут приявність у ніякому разі не ангажує всіх українців чи хоч би навіть всю ОУН під керівництвом полк. Мельника, що вони готові піти на зговорення з німцями, зговорення суто льокального характеру, з метою такої співдії:

1. Українська сторона зорганізує більший військовий відділ.

2. Цей відділ діятиме на партизанських основах і знаходитиметься постійно в терені, себто на передніх стійках виникаючих потреб.

3. Його завданням являтиметься боротьба із большевицькими партизанами та оборона українського населення перед нападами польських банд, які у співпраці з большевиками грабують і мордують українських селян.

4. Німці дадуть для відділу всю необхідну зброю і амуніцію.

5. Вони не втручатимуться у його внутрішнє життя, де все командування буде українське.

6. Відділ не турбуватиме німців, якщо вони не виявлятимуть жодних ексцесів супроти українського населення і не проводитимуть арештів.

7. Німці мають звільнити із волинських в'язниць всіх українських в'язнів без огляду на їхні політичні переконання. Перед тим як піти на другу стрічу із німцями, останній пункт був найбільше дискутований між партизанами. Ніхто не побоювався, що із в'язниць вийдуть на волю комуністи чи їхні прихвостні. Таких на Волині було дуже мало та й ті до в'язниць тепер не попали, бо вони повтікали із відходом большевиків. Терен не був тепер сприятливий для них. Якщо дискусія велася, то виключно під кутом настанови відносно бандерівців. Чисельні були голоси, які рішуче виступали проти всякого необмеженого виступу за звільнення всіх в'язнів, але так само чисельними були й такі, які твердили, що в тому випадку навіть мови не може бути за будь яку сегрегацію, що боротьба повинна вестися за звільнення **всіх** в'язнів, без огляду на те, чи вони наші а чи вони бандерівці. Ця остання думка переконала врешті перших і саме тому останній пункт говорив про звільнення в'язнів без огляду на їхні політичні погляди чи переконання.

Делегації знов розійшлися на кількаденну перерву.

Коли зійшлися на третю стрічу на тому самому цвинтарі і між тими самими могилами давніх предків, яким ніколи мабуть і не снилися подібні переговори, і з тим самим роєм озброєних партизанів з пальцями на язичках автоматів, готових в кожну мить розпочати іншу партизанську розмову з німцями, коли, отже, розпочали третю з черги розмову, німці дали згоду на всі точки української пропозиції. Визначено кличку для зв'язків не тільки на Луччині, а й на інших теренах, де прийдеться діяти майбутньому відділові як рівнож приблизний час, коли він появиться та розпочне дію. Аж тепер дві делегації подали собі руки і на тому розійшлися, міркуючи мабуть, одні і другі, чи дійсно і де доведеться ще їм коли небудь стрінутися.

Більша як тридцятлітня віддаль від цієї події дозволяє її розглянути спокійно й безпристрасно. Якщо навіть виключно історії належить її оцінка та осуд, то все таки сьогоднішній оглядач може спокійно сказати, що потягнення Черкаса, політичного провідника ОУН Луцького повіту, являлися правильними рішеннями у цьому складному періоді другої світової війни, що запанували на Волині. Співпраця із німцями, в даних обставинах, в чітко окреслених умовинах і рамках зносин, не могла бути шкодою ні українському імені, ні мирному населенню, а ще менше самому ходові української політики у визвольних українських прямуваннях. В цій другій половині пропам'ятного 1943 року, коли розгардіяш СБ набирав щораз більше загрозливих розмірів і внеможливлював всякі порозуміння у нутрі українського табору, коли цю складність побільшували большевицькі проникання з одного і збройний безпощадний наступ з другого боку, спроба льокального домовлення з німцями була дуже зручним тактичним маневром і йшла на добро, в першу чергу, української сторони. Дарма, що політичні противники робили всі спроби, щоби цю подію викривити у пізніших насвітленнях або просто промовчувати. Вона себе вповні виправдала вже самим визволенням українських в'язнів із в'язниць на Волині, яким загрожували німецькі кулі ще перед приходом большевицьких частин або від большевицьких після першої хвилі "визволення". Треба мати на увазі і цей весь елемент, який був розконспірований, загрожений СБ і залишатися дальше в підпіллі не міг. Він теж чекав на вихід із положення.

Розглядаючи тепер подію цього історичного контакту і дальших тактичних зносин, треба, навпаки, подивляти непересічну свідомість і політичну грамотність молодого активу ОУН, який вповні виявився на висоті потреб, які від нього вимагали щоденна мінливість боротьби та безмежне обмеження в засобах для цієї боротьби.

Рейд Черчаса по Волині

Приблизно півтора місяця треба було на підготовку першого ядра майбутнього відділу і його рейд. До нього на чолі з Черкасом готовилися: Гіркий, пол. Тур, с. п. Гераси-

менко, Вовк, Фриц, Довбня, Остап, Окунь і Смуглявий. Доповнювала групу подруга Галка в ролі досвідченої санітарки з наплечником найнеобхідніших матеріялів.

Із Луччини група направилась в південному напрямку на Дубенщину, південніше Дубна переправилась на правий бік ріки Ікви, де до неї долучилися Чалий і Грізний. Біля містечка Верби вона знов перебирається почерез Ікву і в понеділок 15 листопада прибуває до села Сапанова. Тут задержується на кілька днів з метою основнішого відпочинку перед тим як вирушити до дальшого рейду по Крем'янеччині і розпустити на цьому терені ширші вістки про себе, щоби дати змогу загроженим людям прилучитися до групи. Дійсним народженням бойового відділу мала стати, таким чином, Крем'янеччина і звідтіля мав розпочатися вже більший похід на інші терени.

В четвер вечером до групи в Сапанові долучуються Крук і Гірняк та Пшеничний і Підкова і того самого вечера вона вирушає в дальшу дорогу почерез Млинівці, Підлісці коло Каплиці Богдана Хмельницького, Жолоби, Шпиколоси, Новосілки, Тетильківці аж до Людвищ, що являлися метою цього маршу. Це велике село лежало недалеко великих партизанських скупчень. Саме тут, недалеко від цього села, був розташований весною мельниківський партизанський табір Хрона, що на него зрадливо напали бандерівські групи, спеціяльно для цього змобілізовані, 6 липня. І тепер в цих околицях оперували їхні більші з'єднання, тому невелика група Черкаса, хоч і як добре озброєна та з людьми готовими на все, йшла прямо на стрічу евентуальній небезпеці. Однак в цих околицях східньої Крем'янеччини знаходилось у глибшому підпіллі чимало мельниківського елементу, який малесенькими групами боронився проти СБ і йому тепер треба було допомогти хоч би навіть ціною певної небезпеки. І саме з цією метою проходив весь цей рейд.

Незважаючи на широко закроєний похід, що вів групу туди й назад почерез 12 сіл, на бездротовий "український телеграф" завдяки естафетам метких зв'язків — про службу зв'язкових, чито у Бульби, в мельниківців чи у бандерівців, не було до тепер в українській пресі або в окремих виданнях належного відзначення безприкладної жертвенности зв'язкових українського підпілля на протязі другої світової війни, з яким вони виконували свою працю сумлінно та з посвятою, найчастіше жертвуючи своїм власним життям — отож, незважаючи на всі звідомлення, що передавалися з приводу появи мельниківської групи, ніхто не став на шляху рейдуючої групи. Легко було окружувати тому кілька місяців своїх. Але тепер, коли чаша злочинів проти своїх же власних братів наповнилась по самі береги і коли ці брати дали до зрозуміння, що більше не дозволять себе роззброювати ніякими підступами, а битимуться не тільки до власного загину, але й до загину тих, що намагатимуться роззброювати, то наступати на цю групу ніхто не спішив тепер.

Протягом рейду велися чисельні розмови із селянами, які спочатку не охоче вступали у розмови, але скоро переконувались, що "це не такі самі, що видно тут їх кожного дня" і ставили безліч питань. Всі нарікали на постійні погрози й терор, ніхто не мав права висловити навіть якусь найменшу критику чи хоч би висловити перед пропагандистами свої власні погляди, обов'язком кожного було слухати та виконувати. Найбільше всіх турбувало невідоме майбутнього, до якої не було найменшої підготовки. У скорому приході большевиків тепер ніхто більше не сумнівався і всі його очікували з якоюсь глибокою тривогою, із неприхованим страхом, що його легко помічалось не тільки в очах співрозмовника, а й у всій його поведінці. Ніхто тепер не приймав по серйозному твердження бандерівської пропаганди про якісь там фабрики зброї і амуніції чи навіть літаків в околицях Колок, так як і ніхто не осмілювався вірити у те, що вже у самому зіткненні із партизанською дійсністю на Волині Червона Армія почне розкладатися і поповнить бандерівські ряди, обернувши свою зброю проти бельшевицьких тиранів. На згадку цього сумно й задумано похитували селяни своїми головами.

Вернувшись у Сапанів, який став базою, група застає кількох нових друзів із Луччини враз із санітаркою Лесею. Перевірені та в деяких місцях заново розбудовані зв'язки діють тепер беззакидно і сполучення із далекою Луччиною відбувається швидко та без перешкод. Прибувші приносять вістки, що там у підпіллі також вже широко поширилась вістка про організацію нового тактичного відділу і бажаючих до нього влитися постійно збільшується. Черкас є все таки думки, що група не повинна зростати шляхом широких зголошень. Теренові організаційні сітки повинні пересилати до неї виключно розконспірований елемент, якому загрожує тепер СБ і який, політично чітко виявившись на поверхні

українського громадського життя, не зможе в ніякому разі пристосуватися до большевицької дійсности, щоби вести боротьбу з новим окупантом. Та не легко знайти чітку межу в сьогоднішніх умовинах між розконспірованими і нерозконспірованими.

Після дводенного відпочинку вся група знов вирушає у новий рейд і знов до самих Людвищ. Але тепер туди веде шлях вже іншими селами з метою поширення вістки про себе у якнайдальші околиці. І тим разом він проходить з повним успіхом і без найменших перешкод. Ніхто не осмілився стати йому впоперек, щоби перешкодити у наміченій меті. Протягом першого і теперішнього маршу по Крем'янеччині до групи приєдналися більше трьох десятків хлопців із мельниківського активу на цьому терені: районові провідники, командири боївок, зв'язкові та прості бойовики-підпільники, яких ще не виловило бандерівське СБ.

У поворотній дорозі, замість іти в напрямку села Сапанова, група, обійшовши Крем'янець із південної сторони, задержується трошки у його передмісті Туниках, де долучується до неї відомий із крем'янецької сітки Кобець, а потім через гори, біля Богданової Каплиці, проходить маленьке сільце Королівський Міст і направляється у село Білокриницю. Вже зовсім перед ранком у вівторок 30 листопада група розкватировується тут на відпочинок. Але не на довго. В четвер 2 грудня після обіду сюди прибувають п'ять тягарових авт і вивозять її в напрямку Луцька. Вже смеркає цілковито, коли почерез Смигу і Дубно вона прибуває під самий Луцьк у село Підгайці і тут розміщується у просторій сільській школі над самим шляхом Луцьк-Дубно.

Постій на Луччині

Група розміщується по зимних клясах і це перша мабуть стріча із твердою вояцькою дійсністю, із суворим і грізним життям далеко поза ріднею та поза знайомими околицями. Шлях до нього кожний вибрав добровільно і майже радісно то ж і нарікань нема жодних, хоч у залях навіть соломи не було вдовіль. Ще під час рейду по Крем'янеччині почав падати маленький сніжок, а тепер його ставало щораз більше і більше. Та й холод ставав робитися дошкульним. Але події в останньому часі почали наверствлюватись так швидко, що в нервовому напруженні ніхто не помічав холоду. А нервуватися було чого: заладовання на військові авта, їзда у невідоме — у повному значенні цього слова! — а тепер закватировання у якомусь холодному будинку над стратегічною тепер військовою магістралею. Що принесе завтрішній день? Кожний міцно стискав свою зброю і під охороною посиленої варти примощувався десь на оберемку соломи або й просто на підлозі.

Слідуючого дня прибули з Луцька кілька легких військових авт, з яких висіли німецькі старшини у різніх уніформах та з різними відзнаками. Вони довго оглядали стрункі ряди волиняків і їхнє озброєння, а потім ще довше розмовляли з Черкасом. Дивно було дивитися, біля самого себе, на тих, кого ще недавно хлопці оглядали й стрічали градом куль. Сьогодні шукалась спільна мова — якщо така ще взагалі існувала під цей мент — з метою не пожерати себе, а спомагати собі. Дивний народ ці німці: вони не видять логіки, коли стоять ногами на землі на повний зріст" вона стає їм помітною тільки з ментом, коли вони на лопатках.

Чітко кидається у вічі з якою цікавістю "сметана" луцького гарнізону оглядає вчорашніх партизанів. Але не це мета їхнього прибуття сюди. Вони прибули до групи, що від теперішнього менту зватиметься Рейдуючий Відділ, щоби ствердити найнеобхідніші її потреби. У висліді взаємних оглядів кілька годин пізніше прибувають ряд вантажних машин із дерев'яними двоповерховими ліжками, одіялами, соломою і мішками, за допомогою яких хлопці майструють собі сінники на ліжка. Майже рівночасно приїхала велика польова кухня з необхідними харчами і військовим посудом.

Почалося суворе касарняне життя із військовими вправами.

Тільки двох німців лишилося при Відділі: приблизно 35-річний сот. Асмус і на кілька років старший від нього, і значно менший ростом, чот. Раулінґ. Це й були ті німці, які вели тому два місяці з половиною переговори від німецького командування в Луцьку із українським підпіллям. Вони не вмішувалися, вже від самого початку їхнього прибуття, до жодних проявів внутрішнього життя цього з'єднання, а являлися виключно зв'язковими між ним і німецькими військовими чинниками в Луцьку.

Кілька днів пізніше Коваль, Кобець і Мазниця, всі три із політичної сітки Крем'янецького повіту, виїжджають до Крем'янця з метою поробити там відповідні заходи та випу-

стити на волю в'язнів із крем'янецької в'язниці, яка була наповнена головним чином українськими політичними елементами. Переводять вони без жодних труднощів. Звільнені, між якими є зарівно мельниківці як і бандерівці, в більшості розходяться по своїх місцевостях. Тільки деякі із них залишаються при групі Коваля. Зате долучуються до групи, вістка про яку, як і про звільнення в'язниці, розходиться блискавкою по повіті, чисельні нові люди із Крем'янеччини і з Дубенщини, які не могли цього зробити під час рейду групи Черкаса. Таким чином, прибуває під кінець грудня до Підгаєць нове значне підсилення в розмірі приблизно одної сотні під командою відомого Жарини, який встиг "висмикнутися" зпід "охорони" СБ, почувши про появу групи Черкаса.

З групою прибуло багато відомих людей із підпілля на Крем'янеччині і Дубенщині, між якими найвідоміші: сот. Гуня зі штабу партизанського відділу Хрона на Крем'янеччині, сам Хрін, потім Троян, Граб, Вихор, Угренко, Котьо, Клен, Чуйко від Яворенка і довгий ряд інших. Всі вони віддавна працювали і давали свої найкращі молоді сили для українського підпілля на Волині, для організації збройного ставання у боротьбі з ворогом, для оборони української землі і її народу. І дальше не вагаються йти до цієї самої боротьби.

У перших днях січня чота Вовка дістає доручення виїхати до Цуманя, розположеного в лісах Рівенщини і довкола якого оперують більші з'єднання большевицьких партизанів. Розходиться про перевірку цих вісток, бо хоч чота озброєна дуже добре, включно до важких кулеметів, вона не представляє поважної сили в порівнянні до большевицьких партизанів в тих околицях.

В містечку, де розміщений один з найбільших комбінатів лісообробної індустрії бувшої Польщі і тепер він тільки свідок цього минулого, чота не застала ні одної живої душі. Вона розмістилась таким чином у порожніх хатах і пробула там протягом кількох днів, роблячи розвідки окремими роями довкола Цуманя. Вернулась вона назад до Відділу якраз на Святий Вечір, вибравшись із Цуманя саме впору, коли там, згідно з розвідчими вістками, почали скупчуватися довкола містечка більші з'єднання большевиків.

Військові вправи цілого Відділу, який доходить до сили двох бойових сотень, дальше ведеться щораз інтенсивніше. У міжчасі приходить вістка, згідно з якою у північному районі Луцька перебуває в одній кольонії біля села Олександрівки якийсь вищий большевицький старшина із цілим штабом своїх співробітників. Вирушає туди Гіркий із двома роями. В одній хаті там дійсно виявлено большевицьких партизанів, але ці й гадки не мали про здавання. Вони прийняли короткий, але запеклий бій, в якому впали всі крім одного. Це й був цей вищий старшина і йому вдалося вирватися із палаючої хати і з оточення Гіркого. У цьому першому бою падає сам Гіркий і таким чином втрати волиняків поважні.

Після Водохрищ, які проходять дуже врочисто і величаво із свяченням води на Стирі, що в ньому беруть участь і військові священики Відділу оо. Паладій і Іов поруч православного священства міста Луцька враз із участю частини Відділу і дефілядою з цієї нагоди перед населенням міста, приходить призначення на новий виїзд до Цуманя. Тим разом до виїзду готується новосформована сотня Трактора із чотовими Кленом, Макухом і Паляницею. Сотню доповнює в ролі санітарки Леся. При виїзді у всіх ентузіязм бойовий, але впарі з тим не покидає теж якесь передчуття, що цим разом бою не оминути.

Кілька днів після виїзду сотні Трактора командування Відділу одержує наказ вибратися із Підгайців і перейти на західній бік Луцька. Його відмова покидати теперішнє місце постою аж до часу, поки не повернеться сотня Трактора нічого не помагає і Відділ відмашеровує, забравши зі собою виключно всю зброю і амуніцію. Він задержується у великому селі Заборолі над шляхом Луцьк—Володимир Волинський. Тут наступає реорганізація чоти Вовка у сотню із біля 150 вояків, приблизно по 50 у чоті. При загальному командуванні залишається Черкас, сот. Гуня, Хрін, Жарина, Угренко, Троян і Остап.

Два або три дні після закінчення реорганізації большевицькі війська вступили у Луцьк першого лютого і тепер лише кілька кільометрів розділяють Відділ від передових частин Червоної Армії. Чути виразно клекіт кулеметів і розрив мінометних стрілен. Сотня і Штаб Відділу відходять швидким маршем дальше на захід і задержуються на два дні у містечку Торчин, де до них долучуються кількох стрільців із сотні Трактора. Виявляється, що ця остання, навіть не доїхавши до Цуманя, зустрілась із регулярними частинами

Шостого Гвардійського Кавалерійського Корпуса. Цей відтинок фронту належав якраз до нього і він тут пробивався постійними наступами в напрямку Луцька. Не сподіваючись цього, Трактор натрапив на фронтові дії, в яких домінували большевицькі сили і в нерівному бою його частина була немилосердно здесяткована. Не багатьом вдалося вирватися з оточення обхідними дорогами і пробратися до Луцька, а з Луцька далі на Торчин, де вони й стрінулися із Відділом. Друга невелика частина пробирається — але про це стане відомо значно пізніше, коли вже Відділ буде за Бугом — почерез Рівне, яке палає у фронтовому бою, потім Дубно, Вербу і Броди на Львів, звідки згодом направиться, одержавши у Львові відомості про місце перебування Відділу, на Грубешівщину, щоби тут долучитися до решти частин.

Із Торчина веде волиняків їхній дальший шлях, почерез Володимир Волинський, до містечка Устилуга над самим Бугом і тут вони закватировуються на довший час, бо аж до кінця лютого. Одна чота із Штабом Відділу приміщуються в будинку місцевої поліції. Очевидно, бувшої поліції, бо тепер із неї тут нема найменшого сліду. Вона тепер у підпіллі або в партизанці. Тут, у цьому маленькому містечку Володимирщини, навіть поляки не зайняли її місця, хоч їх немало у цих районах. Всі інші підвідділи розміщуються у довколишніх хатах. У цих районах, на Володимирщині, оперував тому кілька місяців сильний мельниківський партизанський загін під командою Білого, але й він, подібно до Хрона, не міг встояти проти постійних нацьковувань бандерівців, погрозів та нападів. Тут тепер немає найменшого сліду від їхньої партизанки, хоч є вістки, що тут мали оперувати поважні з'єднання. А може, так як і на Крем'янеччині, вони уникають зустрічі із новим мельниківським Відділом.

Тут приходить до поважнішої сутички із польською партизанкою між розкиданими кольоніями села Корчунки. Вона тут розгулює відносно свобідно, що вказує на те, що тут ніхто не робить їй затримки або робить дуже мало. Під час рутинового розвідувального рейду околицями Устилуга, маленький відділ в силі дещо більше одного роя під командою чот. Граба попадає у приготовлену польську засідку, де падає сам Граб, рой. Терен і ще двох стрільців. Граб і Терен одні з найвидніших діячів мельниківської політичної сітки і українського збройного підпілля на Крем'янеччині. Втрата велика. Поляглих похоронено над шляхом Устилуг-Грубешів

на правому березі Бугу, недалеко Устилуга, при співучасті більшої частини населення містечка, з яким Відділ встановив дружні і теплі зносини.

Зносини ці почали посилюватися з ментом, коли населення побачило та наочно переконалося, що український Відділ являється своєріднім партизанським з'єднанням і що від дійсної української партизанки його хіба відрізняє одежа і краща зброя. Коли воно ствердило, що діяльність Відділу зводиться фактично до оборони українського населення чи то перед польською партизанкою чи навіть таки перед зажерливістю самих німців. Бо були й такі випадки на денному порядку, коли якісь німецькі частини вже починали грабувати якесь українське село, але після появи та енергічної інтервенції якогось підвідділу вони залишали все і відходили геть, пояснюючи перед тим Асмусові, що грабування мирного населення не було їхньою метою. Згідно з вістками, які ширилися про Відділ по Володимирщині українське населення було дуже високих і шляхотних думок про нього.

Іншою справою являлася польська партизанка. Вона була дуже діяльною на протилежному боці Бугу в районах Сокальщини та на північ від Грубешева. На правий берег Бугу перебиралися лише окремі, рейдуючі, їхні відділи для контактів із польським населенням або для організації боївок по польських селах, тому що ці останні не мали в цих околицях солідно розбудованої самооборони у формі сільських боївок чи за допомогою партизанки. Проте на протязі часу, коли Відділ перебував в Устилузі більших появ польської партизанки в околицях Устилуга не було.

Прикрою подією, яка тут трапилася Відділові це був випадок з мінометом під час вправ стріляння мінометної ланки. Із невияснених чіткіше причин, одно стрільно, вкинене зовсім нормально в дуло, не вилетіло із міномета, а розірвалося у його нутрі, порвавши самий міномет та вбиваючи Руского, який являвся командиром мінометної ланки, його помічника Ворона і поважно зранюючи ще двох стрільців. Втрата велика. Рускій — такий був його псевдонім, так як є псевдонімами всі імена людей Відділу, які згадуються у цій статті — по національності білорус, мав неабиякий партизанський досвід. Він його розпочав ще у Поліській Січі Бульби, потім в УПА, коли ця остання прийняла цю назву, переходить відтак із Полісся до табору Хрона на Крем'янеччині, а ще пізніше до боївок на Дубенщині, де й долучується

до Черкаса під час його рейду із Луччини на Крем'янеччину. Ворон родом із села Бущі біля Смиги, також із поважним підпільним досвідом ще з-перед війни, а потім вже і з часів на протязі війни. Обох їх похоронено поруч Граба і товаришів.

Вимарш на Грубешівщину ремарш на Володимирщину

Під кінець лютого Відділ переїжджає через Буг і сотня Вовка розміщується в селі Дяконові на Грубешівщині, Штаб із Господарською Частиною знаходить місце в якомусь старому фільварку біля села Морочина, де дещо раніше перебувала якась німецька військова школа Абверу. Крім господарських будинків тут знаходився величезний будинок-замок з просторими кімнатами на партері та на поверсі. Гарний великий парк із річкою доповнювали приємні рамки нового постою Штабу. Крім сотні Вовка заіснувала від недавнього часу ще одна сотня, команду над якою доручено Нечаєві і вона закватирувала недалеко Штабу в селі Морочині. Перше і друге село знаходились недалеко від фільварку, уможливлюючи швидке та вигідне сполучення між частинами.

Недовго після закватировання Відділу в новій місцевості сюди несподівано прибувають недобитки сотні Трактора з її нефортунної виправи на Цумань. Тільки тепер вони зовсім не скидаються на недобитків, всупереч жартівливій назві, якою їх охрестили у решті Відділу. В часі їхнього довгого і далекого маршруту, який їх вів почерез Рівне, Дубно і Львів, вони зросли новим напливом свіжих сил, зокрема у Дубні і у Вербі біля Дубна, і тепер значно переходили силу сотні. Крім того, вони сюди прибули із новим бойовим досвідом. Довідавшись у Львові про нове місце перебування Відділу, хлопці вирушили зі Львова на північ, в напрямку Грубешова, але на пів-шляху, в районі Белзу і Великих Мостів, натрапили на якісь німецькі з'єднання, які зводили бої із большевицько-польською партизанкою. Тут і українській групі прийшлося прийняти бої і вести їх на протязі кількох днів, пробиваючись дальше на північ. Вони також закватирували в Морочині.

Майже рівночасно появився в околиці маленький відділ, в силі дещо більше одної чоти, під командою Собчика і Горобця. Всі вони з Подільщини, добре озброєні і вишколені та являлися часткою якогось батальйону, але тепер, появив-

Морочин польова Служба Божа, Зелені свята, Символічна Могила. Полк. Квітка, за ним адю. штабу Степовий. На задньому пляні оркестра.

шись коло Відділу та розглянувши уважно всі його бойові якості, вони попрохали їхнього залучення до Відділу. Група мала дуже солідну санітарну службу на чолі з д-ром Юрґенсом, чого якраз не доставало Відділові і явилось тепер несподіваною і поважною допомогою.

До Відділу постійно зголошувалися молоді хлопці з ближчих і дальших околиць, по яких скоро розбігалися вістки про це бойове волинське з'єднання, роздуваючи часто дійсність до великанських меж. Однак вибір був дуже суворий і залишалися у ньому тільки ті, кому дальше не було можливо залишатися у підпіллі. Всі ті, натомість, які такі можливості ще мали, мусіли залишатися на своїх місцях для дальшої роботи.

Тепер вістки про Відділ та про його діяльність в обороні українського населення — тут, на Грубешівщині, на протязі недовгого часу довелося Відділові звести ряд боїв із польською партизанкою, яка грабувала та намагалася до решти випалити ті українські господарства по мішаних українсько-польських селах, яких не встигла винищити польська влада перед війною у відомих ексцесах цього нищення на Холмщині — розходилися далеко поза Грубешівщину чи Володимирщину. Встановився також постійний зв'язок з українськими громадськими кругами в Грубешові, Холмі і Львові, від яких часто прибували гості для відвідин українського

військового з'єднання. Побував тут теж у відвідинах Коваль від бувшого Інспекторату ОУН в Рівному.

На початку березня Штаб Відділу поповнився новими старшинами: пробули сюди полковник Квітка, сот. Терлиця, хор. Ворон і інші. Із зростанням Відділу щораз дошкульніше відчувалась потреба в командних кадрах, як підстаршинського складу так і нижчих старшин, а тепер, з прибуттям високих фахівців воєнного діла, зроджується думка про заснування Підстаршинської Школи. На протязі кількох днів обговорюються в Штабі всі деталі організації та пляну праці і в половині березня створюється Вишкільна Сотня, до якої покликано майже всіх дотеперішніх командирів чот і роїв та найздібніших стрільців. Відповідальним за Школу призначено сот. Терлицю, а командиром Сотні стає хор. Ворон.

У зв'язку з появою Школи проходить нова реорганізація сотень, що була необхідною зрештою вже хочи би з приводу відходу від них великого числа підстаршин. Вовк дальше лишається командиром своєї сотні, в якій функції бунчужного виконує Вернигора. Сотня ця доповнюється тепер деякими елементами із сотні Нечая, а всі прибувші з-під Цуманя вливаються у цю останню і команду над нею доручається Макухові. Поки вийде випуск висококваліфікованих підстаршин, сотні будуть вдоволятися командою кращих стрільців.

Рівночасно з реорганізацією сотень і з постанням Вишкільної Сотні приходить до нової структури у Штабі Відділу. Військовим командиром стає полк. Квітка, а Черкас залишається політичним його провідником. Назва Рейдуючого Відділу замінюється новою назвою Українського Гегіону Самооборони — або коротко УЛС — і з цією назвою він залишиться аж до самого кінця свойого існування, коли, під весну 1945 року, його прилучать у Словенії до Галицької Дивізії. З ментом прийняття нової назви це бойове з'єднання перестає бути своєрідним партизанським і перетворюється поволі в окрему військову тактичну одиницю. Структурно вона являється зовсім незалежною і не підлягає жодному німецькому військовому командуванню. Всі командні пости у ньому виключно в руках українських і командна мова тільки українська. Закулісся, річ ясна, дещо складніше і наявність двох німців при Штабі вказує безперечно на його певну залежність від німців. Ця залежність унагляднюється вже

хоч би в ділянці боєприпасів, одежі та харчів. Все це німецькі магазини видають у кожному постої УЛС без найменших зволікань.

З метою ще більшого тактичного військового усамостійнення УЛС створено при ньому гарматній підвідділ під командою гармаша пор. Попівського і Лугового, чоту мінометників, Польову Жандармерію із Остапа, Підкови і Смуглявого та Польовий Суд, до якого призначено сот. Гуню, Угренка та Гірняка. Успішно теж почала діяти розвідувальна група, зложена з таких тузів цього найделікатнішого військового мистецтва, як Котьо, Окунь і Кобець, до яких часто долучувався також Раулінґ, що мав, здається, поширені поняття в цьому ділі. Для більших розвідувальних дій їм приходилося зникати з Легіону на кілька днів та проникати у дальші польські території. Вертались вони завжди із повними руками вісток про ворожі сили, розміщення, пляни тощо. Дуже справно діяв польовий шпиталь під високоякісним керівництвом д-ра Юрґенса.

Не призабуто теж духової ділянки, що, бували випадки, являлась важливішою та могутнішою від сталевої зброї. Вже від самого початку існування Легіону його духові потреби обслуговував о. Паладій, бувший душпастир і духовий опікун у таборі Хрона, до якого долучився згодом ще о. Іов. Швидко теж імпровізувався хор і Служби Божі, коли акції підвідділів не вели вояцтво далеко поза постій Легіону, проходили завжди у молитовному поєднанні всіх вояків і величаво. Пропагандивною роботою керував Троян, видаючи на циклостилі неперіодичний часопис "Український Легіонер", який успішно розповсюджувався по далеких навіть околицях.

Окремою рисою Легіону, що підкреслювала у ньому радше політичний, а не суто військовий момент, являлась його, про що вже вище згадувалось, українська мова та українська побудова всієї його організаційної структури. Так як командири так і їхні військові ступені були українськими і основувалися на тих означеннях, що їх встановлено в Українській Народній Республіці під час Визвольних Змагань. Крім цього, ні гауптштурмвюрер Асмус, ні, ще менше, обершарфюрер Раулінґ ніколи не вмішувалися навіть у найменшу ділянку внутрішнього життя Легіону.

Після створення Вишкільної Сотні та реорганізації всієї дотеперішньої структури, УЛС являвся тепер силою бойо-

вого куреня, але з основами на можливість незалежної бойової дії кожного разу, коли б примушували до цього обставини бою. Була у нього і слаба одна сторона і нею являлась наявність при ньому відносно поважного числа родин, які відступали перед бальшевиками і залишились при Легіоні. Незважаючи на те, що всіх їх успішно приміщено у Господарській Частині, де вони дуже добре вели всі необхідні роботи, заступаючи таким чином стрільців, все таки оперативна рухливість УЛС, як бойової одиниці, значно применшувалася з цього приводу. Проте Легіон вибору під цим оглядом не мав і на ласку долі залишити цих безборонних людей в чужій околиці не міг.

Вишкільна програма Підстаршинської Сотні виявилась доволі важкою, бо на високому рівні та ще й з вибагливими інструкторами вдодаток. Довга і кропітлива муштра виробила з молодих хлопців в'юнких та успішних спортсменів, а з тактичних зайнять, чито теоретично в залі чи практично на розлогих полях поза фільварком, в яких розглядалась дія з'єднань, почавши від роя і кінчаючи на курені — міг успішно покористати не один старшина нижчих рангів. З огляду на різнородність зброї, яку вояк міг стрінути на всіх теренах боїв та обов'язково її використати, немалу увагу відведено зброєзнавстві та стрілянню зі всіх родів зброї. Пильну увагу присвячено теж питанням пропаганди та розглядові різних ідеологій, метою яких було чітке представлення майбутнім домандирам підвідділів, довкруги яких поляризується, звичайно, все вояцьке життя і дія вояка, повного образу сучасних поглядів на всі організовані форми людського життя та видніших світоглядів. Хоч і не готувалися вони на політичних пропагандистів, то все таки їхнім обов'язком являлося грунтовніше зазнайомлення із хащами пропагандивної роботи з метою належного та швидкого розгляду кожної стрічної думки, витворення своєї власної із належними висновками, щоби постійно прямувати прямою вояцькою дорогою.

З огляду на те, що вся Школа постійно була разом — вона приміщувалася у кімнатах на партері у згаданому фільварковому будинку, а Штаб мав свої приміщення на поверсі — і що спільно велися всі зайняття, курсанти скоро зжилися між собою і скрізь діяли зіграно і дружньо. На вагу співдії підвідділів у кожній акції підкреслювалося також у певних дисциплінах вишколу. У вазі цієї співдії хлопці мали нагоду

переконатися під час рейдів у ближчі і дальші райони Грубешівщини.

Січневий тиск большевицького фронту в напрямку Волині тим часом дещо устабілізувався, перерізуючи її на двоє: його найдальший західній причілок проходив в околиці Бродів та біг на північ в напрямку Луцька, а південніше Бродів заламувався та дещо відступав на південний схід. Ізза фронту почали час-до-часу появлятися люди. Вони приносили вістки про події на зайнятих повітах. В одних наголошувалася дальша боротьба української партизанки і так як вона раніше велася проти німців так тепер ведеться проти большевиків. У других перевагу мав суцільний наступ большевиків на українське підпілля, до якого воно не було приготоване бо умасовлене і вкрай розконспіроване і тим виставляло себе на прицілені удари. Всі ці вістки роблять великі сліди на вояцтво і кожний призадумується про своє найближче довкілля, що залишилося на недалеких землях, але у зовсім інших, відмінних, умовинах життя і боротьби.

У першій половині травня Легіон, після підготовки терену розвідчими групами, залишає Морочин і Дяконів, переходить Буг та знов заглиблюється у Володимирщину. Задержується він у селах Бубнів, Бискупичі Шляхецькі та Іваничі між Володимиром Волинським і Порицьком. Був тоді якраз чудовий мент весни, коли сільські обійстя дослівно тонули у повені заквітчаних садів, які зокрема багаті у цій частині Володимирщини. На їхній вид чомусь забувалося, що десь там зовсім недалеко на сході падають безустанно смертоносні стрільна, нівечать і вбивають людей, терплять люди від жаху нового ворога. Вони навіть мабуть не помічають краси оновленої природи.

Поруч рутинових вправ і рейдів підвідділів Легіону, тут дальше продовжується інтенсивний вишкіл Школи, командування над якою доручено на якийсь короткий час Нечаєві. Від населення відомо було, що в околицях знаходяться бандерівські частини, але контакту із Легіоном вони старанно уникали. Щойно перед самим новим відходом за Буг, у половині липня, звернувся якийсь один відділ до Штабу з проханням прийняти його до Легіону, але зберегти його у ньому як окрему одиницю. Після того як його повідомлено, що включивши до Легіону, його розпорошать по всіх підвідділах, він зник в околиці і тільки кількох стрільців із нього

прилучились до УЛС і виявились згодом незвичайно дружніми і бойовими хлопцями.

На початку липня вишкіл закінчився, після якого наступили іспити та роздача посвідок враз із військовими ступенями. Рівночасно Штаб признав ступені поручника: Хронові та хорунжим: Вовкові, Макухові і Собчикові, які дотепер не мали фактично жодного військового степеня, а тільки функції командирів чот або сотень. Самий акт закінчення вишколу позначився в неділю 16 липня Службою Божою у великій місцевій Церкві, а потім дефілядою курсантів перед цілим Штабом у Бискупичах. Свято це закінчилося спільним обідом під вишнями в саду. Але торжество це було коротке, бо вже того самого дня вечером впав наказ швидкого вимаршу із Володимирщини на захід за Буг.

Відступ із Волині за Буг

Як згодом виявилось, це знов розпочався великий наступ большевицького фронту і його якісь частини прорвались південніше Луцька та широким обходом намагалися взяти в кільце більший відтинок німецького фронту, на якому перебувала також Галицька Дивізія. Ще тому кілька днів деякі частини Легіону стрічалися з її стежами і саме від них довідалися про її тут перебування. Зовсім недалеко з лівого боку чути було тепер відголоси важких кулеметів, а часті вибухи гранат вказували на завзяті змагання з обидвох сторін. Нічною порою, коли темнота безмісячної липневої ночі є абсолютна і невідома найменша ситуація бою, відблиски вибухів і диявольські рої трасуючих куль, що блискавками летять у різні сторони — такий бій робить погане враження на вояка, який не бере у ньому участи.

Постійним та прискореним маршем Легіону тепер посувається все дальше і дальше на захід. У передніх стежах знаходиться часто сам Асмус із Раулінґом поруч окремої бойової групи. Їхнім завданням — "прокладати" шлях Легіонові поміж німецькими частинами, що постійно траплялися на важливіших дорогах. Часто тому приходилося просуватися другорядними дорогами.

Тепер УЛС залишав українські землі та проникав у польські, дуже часто насичені польською партизанкою і його тут просування являлося нелегкою і складною дією. Вирішено, без порозуміння із двома німцями, що кожного разу, коли прийде до цього необхідна конечність, Легіон буде рішуче оборонятися перед польськими нападами та робити навіть необхідні наступи, але він не шукатиме за ініціятивою наступу на поляків на їхніх землях.

Це поляки відчули після першого поважного випадку, що трапився в районі Красностава перед Любліном, де легке авто, доволі далеко перед передніми стежами Легіону, попало під вогонь застави польської партизанки. В авті, крім шофера українця ,знаходився Асмус, Котьо і Раулінґ. Вогонь з автоматичної зброї був настільки брутальний та швидкий, що Асмус відразу був вбитий, а шофер важко поранений однак йому вдалося вилізти з палаючого авта і заховатися у поблизьких кущах. Тільки Котьові і Раулінґові вдалося, відстрілюючись з автоматів, відступити до передніх загонів Легіону. Без найменшого сумніву польське партизанське командування дуже добре знало свойого противника, як рівнож не чужою йому являлась вся складність проблематики українських зносин із поляками. Після цього Легіон не мав у дальшому пригод аж до наступного більшого місця постою, незважаючи на те, що йому прийшлося проходити почерез місцевості, де німці не завжди осмілювалися появлятися меншими групами, настільки вони були опановані польською партизанкою.

Похоронивши на місці свойого — без найменшого, можна сказати, перебільшення — випробуваного друга, який баз вагання та без жодної подвійної гри щиро й постійно стояв по боці Українського Легіону Самооборони, від пропам'ятних розмов на маленькому цвинтарі біля одного села на Луччині почавши аж до послідніх хвилин свойого життя, — Легіон рушив у дальшу дорогу. Дещо дальше він затримався тільки на короткий час для розподілу нових підстаршин поміж підвідділами.

На захід від Красьніка, у місцевості Аннополь, всі сотні перебираються на західній берег Висли і починають входити на кєлєцькі землі. Перед тим як увійти у Свєнтокшиські Гори і проникнути у Свєнтокшиську Пущу, вони задержуються на кілька днів коло містечка Островєц для основнішого відпочинку. Опісля знов дальший марш. Легіон успішно і без найменших пригод пробирається почерез згадані гори, потім залишає самі Кєльце з правої сторони, проходить відтак через більше місто Хмєльнік і в перших днях серпня прибуває у велике село Буковська Воля, на пів шляху між Мєховом і славним польським селом Рацлавіцамі, де більше як

150 років тому Косцюшко звів великий бій з російськими військами. Без найменшого сумніву історія таки вперто повторюється: російські війська тепер знов заливають Польщу, правда, тепер вони не білого, а червоного кольору. Та чи барва стягів міняє суть справи? Чи Польща тепер не опиниться під московським "сапогом", так як під ним вона була за часів славного Косцюшки?

На чужій землі Краківщини

Розпочались заледве жнива, коли Легіон отаборився в Буковській Волі. На протязі довгого маршу, від самого Бугу аж до цього мало відомого до недавна села на північній Краківщині, в Легіоні зайшло багато змін. Військовим командиром на місце полк. Квітки став полк. Тур. До УЛС долучився легендарний полк. Дяченко, відомий із періоду Визвольних Змагань як командир Чорношличників. Прийшов теж ряд інших таких старшин як сотники Кащук, Лукащук, Габід, пор. Личманенко, сот. Базилевич, сот. Романченко, пор. Грушка, хор. Юрко син Дяченка і інші. Крім вже відомих підвідділів, створено під час маршу чоту кінноти під командою хор. Ворона. Вся озброєна легкою автоматичною зброєю, на добре осідланих конях, вона дуже була допоміжною в окремих делікатних переходах, блискавично інтервенюючи в наглих випадках.

Фронт тим часом підкотився майже впритул до Висли, почавши від Варшави на півночі аж до Сандомира на півдні, де він відривався від ріки та відкочувався дещо назад в південно-східньому напрямку. Здавалося, що Червона Армія, зробивши дуже поважний влам в усю систему німецької оборони і значно вичерпавшись з цього приводу, задержиться на новій лінії довший час. Їй потрібно ж розв'язання всіх логістичних проблем, що появилися напевно із значним віддаленням від усіх постачальних баз. Без цього вона не могла думати про новий наступ. УЛС також міг застановитись про свої реорганізаційні справи з огляду на наявність у себе великого відносно числа фахових старшин. Однак, розвиток подій пішов іншою дорогою.

Після вбивства Асмуса німецькі чинники делегували на його місце штурмбанфюрера Біґельмаєра, з яким Штаб основніше познайомився лише в Буковській Волі. Долучився він до маршуючого з'єднання десь між Люблином і Вислою, але, хоч фізично він був у його нутрі, то все таки відразу почала відчуватися певна віддаль між Біґельмаєром і Легіоном. Навіть Раулінг її відчував і до приязні між двома німцями не прийшло. Якщо спочатку холод майора дехто старався пояснити важкими умовинами походу, постійній небезпеці на непевному шляху, неознайомленості з чужими йому людьми, то не змінилися вони й тепер, на постої в Буковській Волі. Навпаки, він мабуть ще більше загострився і Біґельмаєр зовсім не приховувався зі своєю нехітю до українців. Оскільки Асмус являвся, здавалося, до певної міри партизаном у системі, в якій він працював і яка його послала до Легіону — спостерігаючи за ним, не було найменшого сумніву в тому, що кожного разу, коли перед Асмусом являлась необхідність вибору, то він вибирав завжди Легіон — то Біґельмаєр був у ній доцільним коліщатком і виконував ретельно положені й неположені на нього доручення цією системою.

Першим його наказом — Асмус не дав ні одного наказу — у Буковській Волі, заледве після кількох днів відпочинку, це був приказ вимаршу в напрямку Скальбмєжа, двадцять кільометрів на схід, для розшуків за польськими партизанами. Марш протягом ночі по невідомих теренах не привів до жодних бойових контактів і рано сотні вернулися назад. Невдача ця осмішила майора, але разом з тим і обурила. Він злобно уникав всіх старшин. Та й Черкас не приховувався із своїми почуваннями до нього, тим більше, що був він далекий від всякої дипльоматії і слово його йшло завжди впарі з думками і він висловлювався без обиняків.

Врешті прийшло до того, до чого не могло не прийти. Після одної гострої дискусії з Черкасом, Біґельмаєр викликав Ґестапо із Мєхова. Мета виклику не лишала жодного місця на двозначність і Черкас вирішив не чекати цих "гостей" у селі, а виїхав відразу іншою дорогою із Буковської Волі в апрямку Кракова, до якого було тільки дещо більше як 40 клм. Однак Ґестапо, швидко зорієнтувавшись про зникнення політичного провідника Легіону, швидко поставило застави на всіх головніших дорогах і арештувало Черкаса вже перед самим Краковом. Від цього моменту зникли всі сліди за ініціятором і організатором Українського Легіону Самооборони.

Удар був прикрий. Наколи б він був трапився на початку ставання Легіону, то цей останній напевно не мав би найменших спроможностей такий удар пережити. Тепер, однак,

після стільки боїв, спільних переживань, після довгого і нелегкого рейду чужими теренами, де без крепкого опертя плеча в плече тривкі успіхи не були мислимі — вояцтво виявилося настільки здружене між собою, настільки спаяне своїми почуваннями і стремліннями, що в ньому не відчувся найменший відрух паніки. Всі остались спокійно на своїх місцях. Хоч і не стало політичного провідника Легіону, то остався слід усіх його старань, впертости та організаційного хисту. Із горстки волиняків-партизанів, представників бойового активу кількох повітів, постав військовий відділ, що скидався на курінь, однак значно тепер переходив силу куріня. Пам'ять про Черкаса залишилася у всіх учасників Легіону як про людину прямого вояцького характеру, стійкого члена Організації, як щирого і відданого друга, силу якого і всю вагу відчувається повнотно лише в складних обставинах.

Рівночасно із цією складністю заіснувала ще й інша. Після того як сотня Вовка з окремим командуванням, яке перебрав на себе полк. Дяченко враз із іншими старшинами, відійшла у більший рейд на північ, Бігельмаєр подав звідомлення до окремого німецького командування в Кракові про те, що ніби Легіон не підпорядковується його зарядженням та шукає правдоподібно контактів з польською Армією Крайовою. Наслідком цього доносу, в другій половині серпня Буковську Волю окружує одного післяобіддя якийсь полк спеціяльних німецьких частин. Він вимагає від Легіону безумовного зложення зброї і не йде на ніякі переговори як рівнож не дає жодних пояснень. Протягом кількох хвилин відчувається якесь вагання між вояцтвом, але врешті всі зброю складають, заховавши ретельно кілька легких кулеметів та автоматів.

Кілька днів пізніше командуванню Легіону вдається відновити зносини із німцями у Мехові та переконати відповідні німецькі чинники про мильність донесених їм інформацій. Розмови тривають протягом двох днів, у висліді яких всю зброю німці повертають, але вимагають негайного від'їзду одної сотні, враз із одною німецькою сотнею, для перевірки кількох гірських районів. До цієї акції вибирається сотня Макуха, до якої долучується група старшин з полк. Туром на чолі. На місці закватировання залишається тільки одна бойова сотня, кулеметна, міножетна і кінотна чоти, санітарна частина і Штаб з господарською сотнею.

Протягом двох тижнів українська і німецька сотні "прочесали" багато верхів і полонин від Нового Сонча аж до Криниці, потім здовж чеського кордону до Чорштина. Звідтам, почерез Висповий Бескид і Бохню, українська сотня вертається в околиці Кракова, але не прямує дальше на північ до Буковської Волі, де залишилися решти частин Легіону. Виявляється, що в міжчасі вони залишили це село і переїхали в околицю Бохні у велике село Тарговіско поруч маленького містечка Клай, на узліссі Неполомицкої Пущі. Туди тепер і прямують авта зі сотнею.

Сотня закватировується в якихсь дерев'яних будинках у самому лісі, де застає також сотню Вовка, яка вернулася із північного рейду і вже встигла розташуватися у цих будинках. Ці будинки, виявляється, є військового походження і служили німецьким частинам під час їхнього рекрутського вишколу. Всі інші частини Легіону вже розташувалися в Тарговіску.

Тепер Легіон знаходиться майже у прифронтовій зоні і тут довкруги чимало різних німецьких частин. Вони мають вигляд старечих поруч українських і це незвичайно кидається у вічі. Трапляються також частини "Русской Освободітельной Армії"" Власова із значним відсотком азійських облич у них. Всі ці війська у постійному русі: одні відходять на недалекий схід, від якого часом чути глухий відгомін важкої артилерії, інші прибувають сюди із фронту, щоби хоч трохи пригоїти свої рани і відпочити.

З огляду на те, що часу тепер є досить і ніякі надзвичайні зайняття не турбують нормальних вправ частин, у Штабі зроджуються думки про влаштовання старшинського вишколу. Кандидатів на старшин не бракує. Всі підстаршини мають тепер неабиякий досвід у всіх ділянках вояцького життя. Треба лише цей досвід впорядкувати і дати солідніші основи дальших вояцьких горизонтів. Не бракує теж інструкторських сил. Тож думки ці швидко реалізуються окремим наказом по Легіоні і при ньому постає осінню Старшинська Школа.

Всі підвідділи делегували до неї біля 40 підстаршин, при чому старшини, яким признали звання в липні також були покликані слухати лекції. Тут вже не було такої ригорної структури як у Підстаршинській Сотні, де всі курсанти жили разом і творили під військовим оглядом окремий відділ. Тепер, хоч кожний курсант і був звільнений від військових обо-

в'язків у своїх частинах, то все таки він адміеістративно знаходився при них і кожного дня вертався до них і на обід і вечером. Всі курсанти таким чином могли в разі потреби дуже скоро включитися у життя своїх відділів.

Відповідальним за весь хід вишколу являвся пор. Голіян, але він був вірніше адміністративним керівником Школи і координатором між програмою та інструкторами. Біля десятка старшин і вищих старшин розділили між собою вишкільну програму, однак душею у всьому ході роботи являвся без найменшого сумніву пор. Личманенко. Вже протягом кількох днів зайнять він здобув мабуть найбільшу популярність між усіми курсантами, не зважаючи на приявність тут дуже популярних сот. Терлиці та хор. Ромка. Старший лейтенант і штабовий дивізійний старшина в Червоній Армії своїми функціями, Личманенко був тонким знавцем тактичних операцій піхоти у співдії із панцирними частинами. Він міг у безконечність та цікаво говорити на тему своєї ділянки. Захоплюючим у нього було те, що він був обдарований природними педагогічними якостями і вмів безустанку вдержати своїх слухачів у напруженому зацікавленні.

Дещо більше як місяць після початку вишкільної праці, кілька днів після Різдва 1945 року, знов наказ до нового вимаршу в напрямку Карпатів. Однак тим разом кожний підвідділ має своє, чітко визначене, завдання та окремий маршрут. Знов важкі походи горами, де появилась поважна скількість снігу, знов перевірка хащів і колиб. Але без більших стріч з польськими партизанами.

В районі Закопаного всі підвідділи одержують наказ до збірки в одній місцевості в околицях Кракова, у південно-західньому напрямку від нього. Тут Легіон довідується, що знов розпочалася велика большевицька офензива і що південна лінія фронту, яка відривалась від Сандомиру і бігла в напрямку Перемишля тепер докотилася до самого Кракова. Із розповіді господарських частин, які були залишились в Тарґовіску і оце долучилися тепер з великими труднощами до своїх інших частин, виходить, що в Кракові ведуться вже вуличні бої. Вони ледве пробрались поміж різними німецькими відділами, які готувалися до оборони Кракова і мобілізували весь здоровий військовий елемент довкруги себе без уваги на те, чи він німецький чи не німецький. Тепер німці вирішили туди кинути весь Легіон.

Швидко випрацьовується плян маршу в напрямку міста і всі частини вирушають по черзі у північно-східньому напрямку, звідки у віддалі кількох кільометрів, видніють зариси міста. З нього піднімаються високі стовпи рожево-чорного диму і гігантськими колонами впираються у невисокі над ними хмари, творячі дивні контрасти на фоні білого снігового краєвиду. Незабаром з'являються і літаки. Але большевицькі. Німецьких тепер чомусь не видно, так як і не чути німецької протилетунської оборони. Це вдруге Легіон знайомиться з большевицькими літаками. Перша стріча відбулася десь на Любельщині недалеко Висли і тоді над колоною появилися раптом два літаки, пускаючи по ній кілька довгих кулеметних черг. Але вони, видно, верталися з якоїсь місії та більше не мали великого запасу амуніції, бо не зважаючи на розтягнену колону Легіону у чистому полі, де вони могли б зробити неймовірні спустошення, вони до неї не вернулися. Тому й жертви були малі: один ранений стрілець і вбитий кінь.

Тепер вони концентрують свій запеклий вогонь перед самим містом, де мабуть більші скупчення німецьких військ і до частин Легіону ще не добираються.

Опівдні знов новий наказ: Легіон має негайно обернутись і маршувати у протилежному напрямку. Вже не було мабуть найменших надій на успішну оборону міста і українська частина призначувалась правдоподібно до якоїсь нової дії.

Вона тепер посувається невпинним маршем у південно-західньому напрямку, потім повертає просто на захід і проходить через Осьвєнцім, знов бере напрямок на південь та задержується відтак у якомусь великому гірському селі на кількаденний відпочинок. Тут малощо не прийшло до бою з якоюсь німецькою частиною, яку дві чоти із сотні Макуха, що були в рейді в околиці, взяли за польських партизанів і відкрили по ній завзятий вогонь. На щастя, однак, німці вогню не відкрили, будучи поінформованими, що в цьому напрямку оперує українська група.

На окупованій Чехословаччині

Відпочивши, частини рушають в дальшу дорогу і переходять польсько-німецький кордон в Цешині. Скільки-то розголосу було напередодні другої світової війни у поль-

ській і міжнародній пресі про це місто і його околицю, т. зв. Заользє! Скільки непорозумінь між поляками й чехами ізза кавальчика цієї землі, з багатими, очевидно, підземними копальнями! Удар німців на одних і на других відразу втихомирив непорозуміння і показав наскільки ці непорозуміння являлися безпідставними та безпредметними. Але так тоді мусіло мабуть обертатися колесо історії. Тільки наявність німецької пограничної сторожі, та тільки для форми наявних коло неї озброєних чехів і поляків, вказує на те, що відділи Легіону переходять кордон Заользя.

Без упинку марш триває аж до Острави Моравської, де УЛС задержується на кілька днів. Дивне враження на волиняків робить чистий — і ситий — вигляд цього міста. Зовсім інший світ. Заповнені, відносно, виставові вікна та магазини ніяк не вказують на те, що тут знають про існування війни. Після руїн на Волині і в Польщі цей куточок Чехії видається якимсь дивним раєм. Дехто з хлопців аж очі протирає, не вірячи побаченому. Кілька десятків кільометрів у північно-східньому напрямку відділяють його від зовсім іншого світу. За кілька днів прибуде він і сюди і тоді зникне з облич оцих чехів їхня впевненість і вся ситість з їхніх магазинів.

Між українськими вояками і чехами нав'язується то тут то там повільна розмова. На Дубенщині було чимало чеських кольоній і багато є хлопців з цих околиць, які свобідно говорять по-чеському. Це інтригує чехів і з цього й починаються розмови.

Вони з дива не можуть вийти, що Український Легіон Самооборони, українська військова одиниця, що виникла із гущі українського народу, одної з віток слов'янського роду, є проти большевиків. Вони свято переконані, що большевики взагалі а росіяни зокрема, несуть на дулах своєї зброї кінець всякому поневоленню, мир і свободу поневоленим. Вони в це вірять так крепко, що зайвими являються всі спроби переконання про мильність їхньої настанови. Їх можна розпинати, твердять вони, однак слушність мають вони, а не українці, які оце стоять перед ними. Ще більше чехи нервуються, коли чують від молодих волиняків, що вони пішли з німцями тільки тому, що ці останні вже не представляли жодної небезпеки для України, тоді, коли від большевиків найбільша для неї загроза під сучасну пору і українці, враз із німцями, вчорашніми своїми ворогами, поборюють або стараються поборювати цю загрозу на всіх можливих фронтах. Коли всі

аргументи безсильні, щоби переконати чехів, то українським воякам не остається нічого іншого, як спокійно їм заявити; пройде недовгий час від нинішнього дня і ви переконаєтеся у всій правдивості нашого твердження.

Вже на шляху до Острави Моравської поширилась в Легіоні вістка, про те, що німці плянують його перекинути до Югославії з метою поборювання партизанки Тіта. Тепер ці вістки потверджуються наказом: Легіон має погрузитись на окремий потяг з усім своїм майном і з усією зброєю. Це означає, що перед волинським з'єднанням ще стеляться далекі шляхи, нові бої в нових умовинах і з невідомим дотепер ворогом. Печалі з цього приводу не видно. Тривожить лише хлопців загальне майбутнє Легіону. Як закінчиться його епопея? Вже на Краківщині ці почуття почали появлятися, але недалеке сусідство українських земель — Перемишлянщина та Лемківщина — їх втихомирювало. Тепер однак вони починають загострюватися. Тіто зі своїми партизанами знаходиться в системі західніх аліянтів і вони йому допомагають безпосередньо всіми воєнними матеріялами. Яка буде настанова аліянтів до Легіону після їхньої перемоги над німцями?

Під кінець січня УЛС заладовується, враз із своїм табором, на довгий ешалон, який його завезе на далекий кордон Австрії з Югославією. Ніхто навіть на мить не припускає ні у Штабі ні у підвідділах, що від повороту з-перед краківських передмість Легіон почав повільно, але тим не менше вперто наближатися до свойого кінця і що кінець цей не за далекими горами.

Їзда потягом триває три дні і три ночі, чи радше тільки три ночі, бо відбувається вона переважно вночі. Днем найчастіше потяг перестоює десь далеко від головніших двірців чи залізничних вузлів, щоби не виставляти себе під бомби американських чи англійських літаків. Їхні налети тут є частими і від них найбільше терплять залізничні двірці.

Вояцькі пригоди в Австрії й Словенії

В Австрії перший контакт Легіону із слідами цього бомбардування: величезні ями на двірцях від розриву потужніх авіяційних бомб, попалені або перекинуті наче дитячі забавки льокомотиви, подіравлені гей-би решета вагони, зруйновані та попалені міста. Зокрема сумний вигляд має великий

залізничний вузол у Вінер Штадт біля Відня. Ніби мурашки, але без муравлиного поспіху, рухаються люди біля всього зруйнованого вдень і величезними зусиллями направляють його, щоби слідуючої ночі знов розпочати ту саму направу, бо протягом дня воно буде зруйноване новими налетами ворожої авіяції. Війна мусить же докотитися до свойого кінця, а людина повинна до самого дна випити свою чашу.

На самому початку лютого УЛС прибув на маленький двірець Праґерско коло самого Марбургу на кордоні між Австрією і Словенією та розташувався у трьох австрійських селах по лівому боці ріки Мур: Обершварц, Унтершварц і Шпільфельд. Дотепер він перебував на своїй землі або на землях окупованих німцями; тепер Легіон на землі "союзника". Такого війська тут ці "союзники" ще не бачили мабуть: якийсь "свій" і "рідний" вигляд мають уніформи на людях, а проте розговоритися з цими людьми ніхто не може. І ведуть вони себе хоч як свобідно, то все таки гідно і не розперезано.

Після недовгого відпочинку приходить перший вимарш у Словенію. Різними дорогами, але не дуже віддалено від себе, щоби могти скоро зімкнутися із сусіднім крилом при першій небезпеці, підвідділи проникають у села, поблизькі гори й ліси. Оперують тут переважно четніки Міхайловіча. Хоч це й підпільні збройні відділи, але з німцями вони не воюють, є протикомуністичного наставлення і найчастіше мають сутички із червоними партизанами Тіта. Ці останні знаходяться дальше в горах, однак проникають і сюди.

Скоро встановлюється контакт із словенським населенням. Різниця мови не стоїть на перешкоді і словенську мову можна зрозуміти без більших труднощів. Вже в перших контактах відчувається, що населення своїми політичними переконаннями між собою поділене. Багато тут прихильників Міхайловіча, проте не бракує теж і протітовських поглядів. Цих останніх можна легко розпізнати по їхній повній індиферентності до українського вояцтва. Подекуди навіть чіткою є нехіть до стрільців, хоч видно як селяни силкуються, щоби не виявити своєї ворожости. Перші радо відповідають на здоровлення, входять у розмови, навіть вгощають "чим хата багата". Ця гостинність відразу підшептує наявність слов'янського коріння на цій гористій землі. Є тут десь і українські поселення з людей, які прибули сюди на протязі минулого століття із Закарпаття та навіть і з Галичини.

Другою рікою після Мур на шляху проникання Легіону є Драва і скидається вона на гірську ріку із бистрою течією. У місцях переходу підвідділів на ній мостів нема і перебратися приходиться на стовбурах зрізаних дерев. За цією рікою приявність і дія червоних партизанів вже більше видні, але ні тут ні в дальших околицях не приходить до жодного бойового контакту із тітовцями. Зробивши великий круг в лісистому терені ріки Драви, частини вертаються тим самим шляхом назад у свої австрійські села.

Цей новий "посмак" слов'янської землі, контакт радше із прихильним ніж вороже наставленим словенським населенням, лоскотання в устах міцної, але й не менше запашної сливовички — збуджують у хлопців щось приспане, а чи може тільки глибоко приховане у надрах душі від небажаного зовнішнього ока. Під час постійного пересування чужими територіями, постійної душевної і фізичної напруги у частих бойових акціях, проникання у непривітні околиці, наїжені ворожими очима, на це не було часу. Думки постійно були приневолені займатися чимсь іншим, простішим, щоденним: своїм життям і життям своїх друзів. Тепер у декого більше впертою стає думка про далеку Батьківщину, про рідні околиці, про залишених рідніх та близьких.

Ще в Устилузі, перед подіями на Корчунку, сильними являлись струмені думок про необхідність пробирання за фронт, на його східній бік, для боротьби з большевиками на своїх рідних землях. На площині цих думок появилося навіть деяке тертя у лоні Відділу між прихильниками якнайскорішого повороту і між тими, які уважали, що так довго як довго ми знаходимося на своїх українських землях — такі думки недоречні. Коли ж прийдеться покидати українські землі, тоді треба буде уважніше розглянути положення та проаналізувати методи дальшої боротьби. Після упадку Граба й Терена ці різні думки дещо вляглися. Потім прийшов вимарш за Буг на Грубешівщину, де частими були бої із польською партизанкою, а потім докорінний вишкіл, який всмоктав у себе найактивніший політично елемент і під час якого місця на інші думки не було. Вони знов руба появилися із ментом нового переходу Бугу на захід. Тоді чимало хлопців відлучилося від Легіону. Вони добралися згодом аж на Дубенщину і Крем'янеччину, де продовжували підпільну боротьбу з большевиками. Дехто із них впали там жертвами СБ, яке киринило теж і в нових умовинах підпілля. Про

необхідність зроблення спроб пробирання на Україну багато "підпільно" говорилося також ще в Буковській Волі перед арештом Черкаса. Але арешт і роззброєння спаралізували до певної міри якусь поважнішу ініціятиву. Та й свідомий був кожний того, що пробирання маленькими відділами — вже навіть не говорячи про спроби одинцем — почерез територію, поважно опановану польською партизанкою, почерез фронт і большевицьке запілля являлися засудженими на повну невдачу. Спроба ж цілим Легіоном — наражувала його на знищення німецькими силами. Ще трохи велися подібні розмови у другому рейді в Карпатах, коли там частини Легіону були майже в цілості, але й там не прийшло до рішучого кроку хоч позитивно наставленого до нього елементу не бракувало.

Тепер тут на Словенії ці думки знов появляються, але якось впертіше і більше сконцентровано. Хоч всі свідомі труднощів, то про них якось не дуже згадується, а якщо і говориться, то вони в мові не видаються дуже великими. Тим, хто бере участь в таких розмовах видається, що добрий контакт із четниками може виявитися дуже вказаним і допомогти пробратися до Мадярщини, в Карпати, а там — дорога відкрита в усі місцевості України. Покищо, однак, ніхто добре не знає ще четників і з ними ще не було поважніших контактів, які дозволяли б на основніше прозондування "терену".

У міжчасі Легіон довідується про перебування тут же по сусідстві, у Словенії, Української Дивізії "Галичина". Після свойого поважного знищення на фронті під Бродами вона поповнилася новими людьми, пройшла новий вишкіл, брала участь в якихсь боях у Словаччині та тепер опинилась у Словенії. Вона прибула сюди майже рівночасно з Легіоном і мабуть для тої самої цілі. Дотепер не було ніякого офіційного контакту між цими двома військовими одиницями. Можливо, що Біґельмаєр був втаємничений у якісь конкретні пляни, проте українське командування не мало про них найменших вісток.

Мабуть вперше за весь час існування Легіону він не потребує вести посиленої вартової служби довкола свойого закватирования. Не тільки що не треба робити довкруги сіл посилених кулеметних стійок, як це завсіди доводилося робити дотепер, але варти не треба виставляти навіть перед хатами. Вистачаючі є вартові патрулі нічною порою для контролі самого внутрішнього порядку. В Австрії ще не чути — та й мабуть і не буде чути — про якийсь партизанський рух проти існуючого ладу, а югославські партизани також сюди ще не проникають. Тож така ситуація дозволяє хлопцям добре відпочити, перевірити належно зброю, амуніцію, особистий виряд тощо.

Не відходять теж в забуття військові вправи, без яких військо завжди робиться черствим і непридатним до своїх завдань. У вправах береться під увагу нові умовини югославської території, її гористість і часте каміння. Посиленим вправам вояцтво віддається залюбки, вони йому дозволяють сконцентрувати свою увагу на найбільш конкретних речах. Це відчутне, коли після вправ відділи вертаються до своїх сіл із маршовими піснями. Задушевним у них являється цей маршовий спів. У ньому і буревій блискавичного наступу, і громовиця запеклого бою, і переможний вихід із нього, часто ціною поважних жертв. У співі цьому вся душа волиняків. Австріяки опинюються тоді на своїх подвір'ях або й на вулиці і прислухаються до незрозумілого їм, але могутнього й ритмічного співу.

Все таки теперішній контакт із югославськими обставинами, де чіткою стає допомога большевизмові зі сторони західніх держав, потурання найбільшому злу, яке згодом не пропустить найменшої нагоди, щоби не вдарити по голові тих, які йому сьогодні допомагають — деморалізуюче впливають на вояцтво. Ніхто в ньому й на мить не вагається у слушності своєї дотеперішньої настанови. На протязі всього існування Легіону в нікого не виринув навіть найменший зарис думки про те, що він не на властивій дорозі, що метою його існування і дії являється служба німцям. Так як і першим українським відділам, які боролися поруч німецьких у перших місяцях війни, присвічувало священство ідеалів боротьби українського народу за його права жити своїм власним життям на своїй власній землі, так вони присвічували постійно й Легіонові. Вся його боротьба, жертви і кров — на фронті із комунізмом і бальшевизмом без огляду на географічну місцевість і його мову. Перше ставання Легіону брало під розвагу оборону від власних блудних братів, але воно скоро перебороло ці душевні — та оправдані — почування і піднеслося у дальшому рості на значно вищий щабель політичного думання. Така настанова дозволила Легіо-

нові стати загальною українською військовою одиницею із чіткою метою і з такими ж чіткими завданнями.

Під кінець лютого до Штабу УЛС прибуває група українських та німецьких старшин із Дивізії для обговорення, пробігає вістка, нової спільної акції у глиб Словенії. Другого дня поїхали до Дивізії кількох старшин із Легіону. Там вони пробули цілий день і після їхнього повороту блискавично поширилася по сотнях вістка про те, що розходиться не тільки про майбутню акцію. В нарадах порушено рівнож спрову прилучення УЛС до Дивізії і думку таку живо піддержав Біґельмаєр. Але піддержав її в такому тоні, нече б являвся дійсним комадиром Легіону.

По сотнях з цього приводу загуло, як загуде буває вулик, коли його злегка рухнути. Ніхто навіть слухати не хотів про якусь там самоліквідацію та перехід під німецьку команду. Що розходилося про ліквідацію Легіону, то в цьому ніхто не мав найменших сумнівів, але всі ці події довкола його кінця прийшли надто скоро і без належного підготовлення. Не міг ніхто також погодитися із думкою, що волинякам прийдеться слухати й виконувати німецькі команди. В цій ділянці Легіон являвся незвичайно вражливим і ніколи не прийшло б до його появи існування, наколи б була виринула евентуальність німецького командування у ньому. Українські командири і українська командна мова у ньому були одним з передумов у самій генезі думок про його творення і німці це шанували аж дотепер. Тільки однострої в УЛС були німецькими та коли б абстрагувати від цього, то спостерігач, придивившись уважно до життя всіх підвідділів, до звертання вояків до своїх командирів і командирів до стрілецтва та до всієї атмосфери у внутрішньому житті Легіону, ні на хвилину не завагався б його назвати дійсно українським військовим з'єднанням. Зовсім основано всі були горді із цього і саме це все спаювало всіх його членів і робило з Легіону добірну національну військову одиницю.

Коли дивитись на Дивізію із Легіону, то такого твердження не можна було висловити відносно цієї поважної військової одиниці. Її штаб як рівнож і більшість командування по складових одиницях знаходилися в німецьких руках. Було там під сучасну пору чимало й рядових німців по різних підвідділах і все це складалося на те, що хоч Дивізія і називалася українською, то українці там голосу великого не мали. Очевидно, що для загального розвитку подій при

кінці лютого 1945 року це не мало жодного значіння, як рівнож не могло воно мати більшого значіння для ефективности нашої боротьби проти большевизму, то все таки волиняки виявилися дуже вражливими до всіх згаданих зовнішніх ознак і перші конкретніші вістки про їхнє влиття до Дивізії Галичина насторожили їх та занепокоїли.

Крім того, Легіон являвся не тільки військовою, але й політичною одиницею, створившись на Волині у певних політичних умовах українського життя із свідомішого і політично чітко означеного елементу. Добрим явищем це було чи недобрим — це інша справа, але його не можна ні заперечувати, ні губити з уваги при розгляді росту і дії Легіону. Вже сама назва дає йому певне визначення і в ньому не розходиться виключно про протинімецьку оборону. Однак постійне перебування цієї групи в бойових умовинах, посилений глибокий вишкіл військовий, загострена увага до всіх зовнішніх подій без намагання постійного переконування в ідоелогічних заложеннях, хоч і не забуваючи ні на мить про своє політичне обличчя, яке його поставило на такий, а не інший шлях боротьби — все це співдіяло і спомагало Легіонові витворити із себе високоякісну військову, і політичну впарі з тим, одиницю.

У переговорах було мабуть дещо мови і про спільний рейд, бо кілька днів пізніше прийшло таки до нової акції у Словенії, у співдії тим разом із частинами Дивізії. Вояцтво повеселішало на думку, що може дійсно на цьому і закінчаться всі вістки й розмови про ліквідацію Легіону. Не було однак багато часу на роздумування про ці справи. Готування до вимаршу, а потім і самий вимарш полонили всю вояцьку увагу.

Тим разом всі підвідділи заглибились значно дальше ніж попередньо, але й тепер не прийшло до більших зударів із тітовцями. Правда, деяким частинам Дивізії вдалося натрапити на якісь незначні боївки, все таки до більших сутичок бойового порядку не прийшло. Військові частини були надто чисельні та ще й до того відповідно підготовані до таких боїв, тому мабуть югославські партизани уважали за відповідне з ними у бої не встрявати. Всі вони відступили покищо у дальші і недоступніші гірські райони, куди регулярним частинам було важко проникнути. Туди можна було пуститися тільки у формі партизанських загонів із відповідно до цього заправленими вояками.

В околицях села Рібніце між Дравою і Савою одна частина Легіону натрапила в горах на великі сліди таборування якогось значного тітовського з'єднання: ледве пригаслі вогнища, рештки їжі та інше і великі металеві скриньки, в яких англійські літаки у визначених місцях гористої місцевости скидали ліки, зброю і амуніцію. Тепер вони лежали порожні біля вогнищ, майже не пошкоджені від парашутного падання, і вказували на наявність потужної та ефективної воєнної машини західніх потуг. Ніхто не давав такої допомоги українським партизанам на Волині, хоч вони стікали кров'ю у борротьбі із тими самими німцями, з якими почали теж боротьбу партизани Тіта. Деякі із хлопців, які ще в Бульби розпочали цю боротьбу, а потім продовжували її в рядах партизанів Хрона чи в Білого, дивились досадно тепер на ці пуделка і тільки сумно головами похитували. Вони щораз більше переконувалися про наявність дивних політичних парадоксів у складній теперішній війні.

Після повороту назад за Мур вістки про залучення до Дивізії знов почали вперто ходити по Легіоні і атмосфера настроїв між вояцтвом поволі згущувалася. Ніхто не був за прилучення до Дивізії і всі хотіли зберегти свою військову одиницю від сумного кінця. Запанувало якесь загальне пригноблення. Ставало видно, що такий стан тривати довго не може і що мусить наступити така чи інша розв'язка з метою зберегти у хлопців вояцьку настанову і вояцький дух так довго, як довго вони носитимуть на своїх плечах вояцькі уніформи. Але якою ж іншою могла бути ця розв'язка від тієї, силою якої всі підвідділи мали влитися у Дивізію Галичина і перестати з цим ментом називати себе Українським Легіоном Самооборони?

В суботу 3 березня між найбільше втаємниченими почала кружляти, невідомо ким підготовлена й пущена, вістка про дуже правдоподібну можливість переходу УЛС у підпілля за Мур з метою пробивання у рідні Карпати. Вона скоро прорвала круг втаємничених та іскрою пробилась у дальші кола. Багато є таких, які її повністю піддержують, але є й такі, які на неї дивляться скептично і не зовсім добре розуміють ентузіязм перших. Абстрагуючи від того, чи для переходу у підпілля був глибше передуманий і чи були зроблені вже певні заходи в цьому напрямку на другому березі Муру та чи взагалі був він здійснимий у складних умовах югославського підпілля, то все таки приходиться ствердити,

що не зважаючи на бажання всього вояцтва зберегти свою одиницю від майбутньої ліквідації, інших плянів для цього збереження не було.

Аналізуючи уважно всі вістки, які кружляли між вояцтвом відносно цієї втечі, спостерігач приходить до переконання, що передумання всієї акції не було достатньо грунтовне та з участю всіх старшин, із зваженням всіх моментів за і проти акції. Не було найменших сумнівів, що Штаб не одобрював думки про перехід у підпілля четників та пов'язування себе із ним. Воно було непевне і покладатися на нього було надто ризиковною справою. З огляду на таку поставу Штабу всі конкретніші заходи у підготовці перших кроків виходу із місця постою велися поза ним, у маленькому колі найбільше втаємничених. Цим і можна пояснити дуже слабий бік самої підготовки і радше — її спонтанність. Недостатньо теж зважено мабуть саму психологічну настанову німців у випадку переходу Легіону у "ліс" та їхню конкретну на це реакцію.

Два дні пізніше, вранці в понеділок, виявляється, що дві третини бойового елементу Легіону, дещо більше як дві сотні стрілецтва, зникли вночі із місця закватировання. Залишилися на кватирах трохи більше, як одна бойова сотня. Крім цього, залишилася також Господарська Сотня, охорона Штабу і ще деякі малі відділи. Із старшин відійшли тільки хорунжі Ромко і Коваль, але зате пішли з ними біля десятка випробованих і готових на все підстаршин, між якими не можна не згадати таких як Клен і Чалий. Вони пройшли з Легіоном його найтрудніші бої і найскладніші часи від самого початку його існування. Їхній досвід всесторонній і в югославському підпіллі він може бути дуже придатний.

У Легіоні повна констернація з цього приводу. Найбільше правдоподібно переживає сот. Терлиця, який хоч і знав про думки Ромка — тепер стає дещо більше відомо, що це якраз Ромко піддержав нуртуючі думки відносно втечі та переходу у підпілля, відповідно їх заналізував і погодився очолити групу — то все таки його відмовляв від такого рішення, уважаючи такий крок, у теперішньому військовому і географічному положенні Легіону, без найменших виглядів до будь якого успіху. Він не уважав, що на четників можна покладатися як на дійсних союзників у такій акції і з ними успішно пройти терени опановані тітовськими групами та переможно вийти аж на Закарпаття. Не сподівався, однак,

Терлиця, що Ромко не послухає його ради, а таки піде за зовом серця, не розуму. Видно було, як він переживав з цього приводу.

Хоч ніхто не осмілювався будувати будь які прогнози відносно майбутнього тих, які пішли за Мур, як теж і свойого власного, то відчувається все таки, що всі одобрюють дію перших і уважають, що вони зробили правильний крок і що перед ними стелиться успішний шлях аж до Рідних Земель.

Того ж самого дня до Легіону прибула група старшин із Дивізії для його формального перебрання та переведення до Дивізії Галичина. Їхньому здивованню не було меж, коли вони довідалися про найновіші події в УЛС, про зникнення частини відділів, які вони мали розділити поміж своїми полками. Один із них відразу від'їхав назад до свойого Штабу. Мабуть із відповідним звідомленням. Тепер стало видно, наскільки деякі із цих старшин розчислювали на нові підкріплення людьми і наскільки заіснувавший стан їх заскочив. Найбільше лютував Біґельмаєр і він публічно робив закиди Штабові Легіону, чим викликав тільки глумливі усмішки на лиці полк. Тура.

Церемоніял самого прилучення решток Легіону пройшов дуже просто: до виструнчених, але без найменшого ентузіязму, вояків у скількості приблизно двох сотень промовив якийсь штабовий старшина Дивізії і потім прийшов розподіл чотами поміж полками. Чоти під командою своїх чотових відразу відмашерували до місць своїх призначень. Таке саме призначення одержали теж і молодші старшини; старші ж були звільнені та від'їхали до якихсь цивільних таборів.

З цим моментом Український Легіон Самооборони перестав існувати як окрема бойова одиниця і перейшов до історії української збройної боротьби під час другої світової війни, давши їй свій вклад довгим ланцюгом бойових дій і чисельними жертвами у нерівних боях з ворогом українського народу. Сумно, але з піднесеними головами прощалися чоти між собою і зі своїми старшинами, з якими вони пройшли багато шляхів і труднощів.

Ті з підвідділів, які покинули Легіон тому два дні та опинилися за Муром, "пропартизанили" там тільки один день, бо на другий день після свойого відмаршу з австрійських сіл вони були окружені біля якогось словенського села

одним німецьким військовим з'єднанням, у порозумінні правдоподібно із командуванням Дивізії, і так само включені до її частин. Не обійшлося і баз сумних наслідків. З огляду на те, що хор. Ромко являвся командиром "втікачів" німці його уважали за головного причинника "бучі" і скрито вбили його, пустивши вістку, що хор. Ромко робив спробу втечі із Дивізії. Вбивство Ромка зробило пригноблююче враження на всіх волиняків. Вони втратили разом з ним бойового командира, доброго друга і культурну людину. Але найбільше вбивчою була ця вістка для сот. Терлиці і слід вона на ньому залишила либонь до останніх днів його життя. Він ніколи не був прихильний до німців. Хто зна, чи від цього менту у сот. Терлиці не зродились десь у глибині душі оправдані жалі до групи українських старшин при Штабі Дивізії за те, що вони, знаючи неприхильне наставлення німців до УЛС, не зробили відповідних заходів з метою зберегти Ромка від всяких несподіванок, взявши його під свою опіку або повністю за нього загварантувавши. Цього однак вони не зробили.

Закінчення

Дотепер дужо мало присвятилось уваги Українському Легіонові Самооборони як і справі написання його історії. В тих кількох коротких статтях, де його згадується — про нього об'єктивної правди немає або її дуже мало. Автори про нього вдоволялися до тепер більше виливанням недостойних слів на організаторів і його учасників ніж намаганнями безпристрасно розглянути в історичному аспекті причини його появи та дії. Вони не прості. Та й може соромно сьогодні про них говорити. Однак про них говорити треба, щоби вони, борони Боже, не повторилися ще раз в майбутньому. Дуже слушно говорив один з авторів, коли в короткій статті про Легіон він писав, що "Історія постання Легіону, це заразом історія наших невідрадних і трагічних внутрішньо-українських непорозумінь в час 2-ої світової війни". Про ці невідрадні та трагічні наші внутрішні непорозуміння треба цілком сміливо говорити, бо інакше не буде теж зрозумілою історія УЛС.

Про Легіон говорили дотепер переважно його противники, а не учасники. І тому приходилося чути про нього переважно хулу, хоч навіть його противники знали дуже добре, що іншого вибору у цьому складному політичному контексті, який запанував на Волині у другій половині 1943 року — не було.

Однак замало бути переконаним у слушність своєї дії у глибині своєї власної душі. Треба про це сказати довкруги себе. І голосно сказати. Найвища пора, щоби учасники УЛС, всіх його рейдів і боїв, від Крем'янеччини почавши аж до Словенії, сказали чітко своє слово і щоби появилася повна історія цієї бойової одиниці, яка дала чимало у боротьбі з ворогами України. Кров їхніх друзів, які вічним сном сплять здовж довгого шляху Легіону є криштально чиста і заслуговує на те, щоби живучі свідки засвідчили про неї на повний голос.

Заініціювати поважнішу роботу в цій ділянці та гаряче закликати до неї тих всіх, кому є дорогі події з-перед більше як третини століття — мета оцих якраз рядків, які являються тільки дуже загальним нарисом до причинок повнішої історії.

Кость Гірняк